

PRÒLEGS AL CANÇONER D'AUSIÀS MARCH: OVIDI EXILIAT*

Aquesta no és la primera vegada que es parla d'Ovidi exiliat en relació amb Ausiàs March. Va fer-ho ja Lola Badia en 1985 en un article en homenatge a Andrés Ortega Soria, que va refondre després en el seu llibre *Tradició i modernitat* de 1993. Va parlar-ne també respecte al poema 1 d'Ausiàs March, i en aquesta comunicació jo reprenc aquest fil. Lola Badia (1993) va donar a conèixer el record de la *Consolació de la Filosofia* de Bœci amb la glossa de Trevet en el poema primer, i va passar a ésser més prudent respecte a l'Ovidi exiliat en el mateix poema i en l'obra d'Ausiàs March. Com vaig explicar a Torró (1999), els perills de qualsevol recerca sobre records ovidians en poetes i escriptors medievals són que Ovidi amorós, exiliat i *Metamorfosis* són pertot arreu, fins en tractats mèdics i fins en les mateixes pàgines de Francesc Eiximenis. També vaig fer notar que fins el mateix Bœci en el metre i en la prosa primers de la *Consolació de la Filosofia* reprèn i recorda motius i versos de l'inici de les *Pòntiques*.¹ Es tracta, per tant, d'un terreny relliscós i que en el meu primer article sobre Ausiàs March i Ovidi no vaig voler tocar, perquè en aquell treball només m'interessava reclamar l'atenció sobre Ausiàs March «mestre d'amor», i proposar que un poeta de la primera meitat del segle xv necessàriament ha de tenir present Ovidi amorós quan es confessa com a poeta i mestre d'amor. En aquest mateix article vaig proposar que potser les traduccions no siguin l'única mediació, i que podem trobar-nos davant records procedents de la lliçó de gramàtica, i vaig donar-ne alguns exemples. Amb el temps el record gramatical ovidià que em sembla més inqüestionable és el d'*Heroides* XVI en el poema 46 (*Veles e vents han mos desigs complir*). Com vaig dir en aquell lloc, els «camins dubtosos de la mar» porten la marca d'identitat d'un estilema ovidià (*Her.* X 62: «ambiguas uias»; *Her.* XVI 21-22: «dubias uias»; *Am.* II 11,8: «fallacisque uias»; *Trist.* III 2,15: «dum tamen et terris dubius iactabar et undis»; *Trist.* V 8 7-8: «dubio Fortunæ stantis in

*Aquest article pertany al projecte de recerca BFF2002-03390 de la Universitat de Girona.

1. Cf. Stroh 1981, pàgs. 2670-2671; Torró 1999, 176-177.

orbe numen»; *Trist.* V 8,15: «passibus ambiguis Fortuna uolubilis errat»; *Pont.* II 5,62: «dubiæ puppis»; *Pont.* III 4,8: «dubius æger»; *Pont.* IV 10,10: «dubio mari»). Amb aquest record ressituaava les imatges marineres de la poesia d'Ausiàs March en la tradició d'Ovidi. En aquelles mateixes pàgines parlo de Diafebus quan arriba a la cort de Constantinoble, i faig notar que d'acord amb Ovidi converteix el viatge de Tirant per mar des de la Bretanya fins a Constantinoble en una prova d'amor. Josep Pujol (2002, 90-91) ha vingut a donar-me la raó i ha mostrat que Joanot Martorell en aquest passatge s'està servint de la mateixa *Heroida*, si bé a través de la traducció catalana. No m'estranyaria que el primer contacte amb les *Heroides* de Joanot Martorell hagués estat també escolar. En efecte, els autors i textos llatins que en primer lloc i millor coneixem són aquells que hem traduït a classe, i més tard recorrem a la traducció per consulta, comoditat o insuficient coneixement del llatí. On he dit «aquells que hem traduït a classe», en l'edat mitjana haurien dit aquells que hem llegit i comentat a classe. A la Biblioteca Nacional de Madrid es conserva un manuscrit de les *Heroides* i les *Tristes* (ms. 1569). Acabades les *Tristes* es poden llegir diverses notes de clergue i sentències vàries i un exemple de declinació en català: «Nominativus el mæstre / Genitivus del mæstre / Dativus al mæstre / Accusativus lo mæstre / Vocativus mæstre / Ablativus ab lo mæstre» (70^v). Es tracta d'un manuscrit procedent del nord d'Itàlia, que fou utilitzat als segles XIV i XV a casa nostra en l'ensenyament de gramàtica. Com mostren aquestes notes, les *Heroides* eren un text habitual a classe de gramàtica, com ho era l'Ovidi exiliat, sobretot en els primers anys. Les *Metamorfosis* tenen major dificultat i es reservaven per a cursos superiors.

Com he dit, a Torrò (1999) m'interessava sobretot mostrar que un poeta de la primera meitat de segle XV que es presenta com a «mestre d'amor» necessàriament havia de tenir present Ovidi amorós i fer-lo aparèixer en el seu text pel seu nom i amb els llocs i records d'Ovidi que havien arribat fins a ell. Que puguem mostrar més o menys records literals d'Ovidi en versos i pòemes concrets d'Ausiàs March, no és tan important com la dimensió que Ausiàs March doni a aquests llocs i records en la seva poesia. Doncs bé, l'altre record gramatical que més segur em sembla d'aquells que vaig mostrar llavors és el record de *Pòntiques* I, 2,39-40 en el poema 13 (*Colguen les gents ab alegria festes*), que Lola Badia ja havia proposat (1985, 270-271). Llavors m'interessava parlar sobretot del comentari escolar i vaig mostrar que la glossa de Servi i la lectura moral medieval són claus per a entendre l'ús que March fa d'aquells versos. No vaig insistir-hi més, perquè com vaig recordar llavors, si acceptàvem aquest record en el poema 13, hauríem de demanar-nos si recuperem el record de les *Pòntiques* (I, 2) que Badia (1985, 270) havia assenyalat per al poema 1 de March i inscrivim Bœci amb la glossa de Trevet en Ovidi. Doncs bé, en aquesta comunicació explicaré exactament això. Ovidi amorós i Ovidi exiliat anaven junts en el comentari escolar i fins en els manuscrits medievals amb els quals s'inculcava la gramàtica com mostra el ms. BNM 1569. Per tant, si acceptem que Ausiàs March

com a poeta i mestre d'amor es configura sobre la imatge d'Ovidi, paga la pena que dediquem una estona al poeta exiliat, trist i malencònic, que escriu versos durs i imperfectes, sense art, perquè la tristesa mai no pot donar dolçor ni eloqüència i que reclama l'atenció dels que han sentit alguna vegada la tristesa per als seus versos. En efecte, com va observar Badia (1985) són molts els passatges de March que fan olor d'Ovidi exiliat.

A l'ACA conservem un manuscrit (Ripoll, ms. 103) de la segona meitat del segle XIV procedent del monestir de Ripoll que també ens servirà d'exemple i document del que vull explicar. Aquest còdex reuneix les *Pòntiques* d'Ovidi, Lucà i la *Patria nova* de Gaufred de Vinsauf. Als marges i la interlínia hi ha les típiques notes i glosses gramaticals i morals, segurament per a ús del mestre quan a classe havia de traduir i comentar el text als estudiants. A escola i en la *lectura Ovidi*, lliçó gramatical i moral anaven plegades. Tampoc la sobreposició de Bœci i Ovidi exiliat no ens hauria de sorprendre gens. Bœci se serví profusament dels motius i versos d'Ovidi exiliat a les primeres pàgines de la *Consolació*. W. Stroh (1981: 2670) diu: «Mit Händen zu greifen», és a dir: «a mans plenes, a grapats; abundantment». No es tracta de res remot ni peregrí. El còdex de Ripoll amb Gaufred de Vinsauf ens mostra clarament quin era l'ús d'Ovidi i Lucà en aquest llibre, i records escolars de Lucà i de Virgili, aquests sobreposats a Sèneca, en tenim de claríssims al *Planys de la reina Hècuba* de Joan Roís de Corella, i també se n'han proposat per a March en els poemes 2 (Bohigas 1952-59: II, 111; Torró 2002, 359-360), 28 (Ferraté 1968: 119-140; Torró 1999: 188-191) i 29 (Badia 1981b i 1993: 201-207). La *consolació* de Bœci era un text llegidíssim a l'Edat mitjana, era lliçó i comentari habitual en l'ensenyament medieval (Bultot 1967).

Ara convé reclamar l'atenció sobre les dues primeres cobles i les dues darreres del poema 1 d'Ausiàs March per a les quals fins ara, que jo sàpiga, no ha aparegut cap altre referent en la tradició que l'Ovidi exiliat de Badia (1985), que fa:

Així com cell qui en lo somni-s delita
e son delit de foll pensament ve,
ne pren a mi, que'l temps passat me té
l'imaginar, que altre bé no hi habita.
Sentint estar en aguait ma dolor,
sabent de cert que en ses mans he de jaure,
temps d'avenir en negun bé-m pot caure:
aquell passat en mi és lo millor.

Del temps present no-m trobe amador,
mas del passat, que és no res e finit.
D'aquest pensar me sojorn e-m delit,
Mas, quan lo perd, s'esforça ma dolor... (vv. 1-12)

...Las! Mon delit dolor se converteix;
dobra's l'afany après d'un poc repòs,
sí co-l malalt qui, per un plasant mos,
tot son menjar en dolor se nodreix.

Com l'ermità, qui enyorament no-l creix
d'aquells amichs que tenia en lo món,
e, essent lonch temps que en lloc poblat no fon,
per fortuit cas un d'ells li apareix,
qui los passats plærs li renovella
sí que-l passat present li fa tornar,
mas, com se'n part, l'és forçat congoixar:
lo bé, com fuig, ab grans crits mal apella². (vv. 29-40)

Per als versos d'entremig Badia (1993) va mostrar *La consolació* de Bœci amb la glossa de Trevet. Els versos d'Ovidi, amb les glosses del còdex de Ripoll a continuació, fan:

At, puto, **cum** requies medicinaque publica curæ
somnus adest, solitis nox venit orba malis.
Somnia me terrent ueros imitantia casus,
et uigilant sensus in damna mea mei.
Aut ego Sarmaticas uideor uitare sagittas, 45
aut dare captiuas a fera uinclæ manus.
Aut, ubi decipior melioris imagine somni,
aspicio patriæ tecta relicta meæ.
Et modo uobiscum, quos sum ueneratus, amici,
et modo cum cara coniuge multa loquor. 50
Sic ubi percepta est breuis et non uera uoluptas,
peior ab admonitu fit status iste boni.³ (Pont. I 2,41-52)

41 *at puto*: ego Ovidius; *medicinaque publica*: sompnus dico – 42 *adest*: mihi; *orba*: priuata – 43 *ueros*: meos – 44 *et uigilant*: somniando; *in*: contra – 45 *ego*: Ovidius; *uideor*: somniando – 46 *aut dare*: sopniando; *manus*: meas – 47 *Imagine*: somiando; *somni*: supradicti sompni – 48 *aspicio*: sopniando; *tecta*: domus – 49 *et*: video; *modo*: aliquando – 50 *ubi*:

2. Per a Ausiàs March, cito sempre Bohigas (1952-59) i modernitzo fins on puc la grafia, com en tots els textos a partir d'aquí.

3. «Però penso que quan ens visita el son, descans i remei comú de les preocupacions, arriba la nit lliure dels mals acostumats. A mi m'aterroritzen els meus somnis que són representació de desgràcies reals i els meus sentits vetllen per a la meua perdició. O bé em sembla que fujo de les fletxes sàrmates o que ofereixo les meves mans captives a cruels cadenes o bé, quan m'enganya la il·lusió d'un somni millor, contemplo els sostres abandonats de la meua pàtria, i ara sostinc una llarga conversa amb vosaltres, amics els quals adoro, ara amb la meua muller estimada. De tal manera que quan he experimentat un plær així, breu i no verdader,

postquam; *percepta est*: in sompno – 51 *Admonitu*: ipsius boni.

Com a Ovidi, a March l'enganyen les imaginacions d'un somni millor («ubi decipior melioris imagine somni») que el transporta al temps passat, que el deixa reposar per uns moments dels mals acostumats («el temps present») en què viu («somnus adest, solitis nox venit orba malis»), això si els sentits fins en el somni no li representen les aprensions, els perills que l'amenacen, els temors i les pors en què viu despert i dormint («temps d'avenir») («Somnia me terrent ueros imitantia casus / et uigilant sensus in damna mea»). Noteu que «*sentint estar en aguait ma dolor*» tradueix literalment aquest altre vers d'Ovidi: «et **uigilant sensus in damna mea mei**». March, com Ovidi exiliat, voldria viure en l'oblit i no enyorar la felicitat perduda, que es concreta en Roma, els amics i l'esposa, que sovint i d'acord amb la tòpica epistolar li sembla veure amb els ulls de la ment i fins conversar-hi. Però només en aquest lloc de tota l'obra d'Ovidi exiliat el topos esdevé somni: «aut, ubi decipior melioris imagine somni, / aspicio patriæ tecta relicta meæ. / Et modo uobiscum, quos sum ueneratus, amici, / et modo cum cara coniuge multa loquor». Aquests són «aquells amics que tenia en lo món», ara que Ovidi esdevingut ermità viu de fa temps lluny de Roma i apartat de qualsevol lloc poblat. L'esposa («cara coniuge»), de qui Ovidi proclama tantes vegades la fidelitat, és recuperada en la tornada: «Plena de seny, **quan amor és molt vella**, / absença és lo verme que la guasta, / si fermetat durement no contrasta, / e creure poc, si l'envejós consella». A diferència de les *Tristes*, on dedica sis poemes a la seva esposa, en les *Pòntiques*, on només li'n dedica dos, sembla que assistim a un refredament que s'hauria de relacionar amb les esperances que Ovidi havia posat en la seva esposa perquè obtingués el perdó de l'emperador. Aquestes esperances s'anaren perdent i els sentiments envers la seva esposa es refredaren. Al final d'aquesta pòntica, Ovidi recorda que la seva esposa pertany a la gens Fàbia i que és parenta de Màrcia, cosina d'August i esposa de Fabi Màxim, al qual dedica aquesta pòntica («ille ego de uestra cui data nupta domo est», Pont. I 2, 136). Però quan desperta d'aquest fals repòs: «Las! Mon delit dolor se converteix; / **dobla's l'afany après d'un poc repòs**», «l'és forçat congoixar: / **lo bé com fuig ab grans crits mal apella**», d'acord amb «ubi percepta est **breuis** et non uera **uoluptas**, / **peior ab admonitu fit** status iste **boni**». Ara convé aturar-nos en particular en aquests motius que singularitzen la poesia d'Ovidi exiliat i que arribaren fins a Ausiàs March, perquè penso que aquests motius i les seves fórmules en Ovidi són importants per veure que la font d'aquests versos d'Ausiàs March i d'altres llocs de la seva obra és la que proposa el títol d'aquesta comunicació.

Tristia i *Pòntiques* foren un gènere nou. No tenien precedent ni model. La for-

el meu estat present empitjora amb el record d'aquell bé». Per a Ovidi em serveixo del text i traducció de M. Dolç i C. Boyé (1965-66) i C. Boyé (1984-85), si bé refaig la traducció sempre que em convé remarcar uns significats o uns altres.

ma i l'estil és el de l'elegia, que li servia de vehicle perfecte de l'expressió del dol i de l'enyorament: l'enyorament de Roma i de les persones que estimava. En aquests llibres va donar nous significats i usos als motius propis de l'elegia amorosa i de l'amant que viu i pateix la passió d'amor sota la *melancholia*. I reutilitza amb nova finalitat els motius amorosos de l'elegia. Però es tracta també d'epístoles, amb la salutació formal, el comiat i el lèxic formular de les cartes, i amb un llarga redefinició de motius epistolars des de la desgràcia personal d'Ovidi. En aquests versos tenim el topos de la carta com a diàleg, la paradoxa present-absent (estic absent, però aquí amb tu, i a l'inrevés), tinc alguna cosa o algú present en l'esperit, em fa l'efecte que el veig, que estem junts, que parlem (*mentem videre*), transformat des de la depressió o *melancholia* que Ovidi viu a Tomis i que acaba convertint-se en un turment més per al poeta (Thræde 1970; Stroh 1981). La carta com a conversa que uneix i fa sentir present l'altra persona mentre escrivim o llegim, somio despert, us veig i em sento acompanyat són topos epistolars antics que Ovidi va desplegar de manera singular per donar veu i conhort a la tristesa i la profunda depressió (*tristitia*, *ægritudo*, *melancholia*) en què vivia. En la tradició epistolar aquest topos i el de l'alleujament que dona el soliloqui (*scribendo solari*: «la ploma que sovint greus mals descansa» de Corella)⁴ es compten entre els grans plærs d'escriure i llegir una carta, en Ovidi i especialment en la pòntica en qüestió esdevenen un plære que agreuja i renovella la infelicitat i la tristesa del poeta. Això fins al punt que diverses vegades Ovidi voldria viure en l'oblit. I és que la poesia d'Ovidi exiliat consisteix precisament en això, no deixar-se caure en l'oblit, sinó refrescar per tots els mitjans i a tota costa constantment la memòria de l'esposa i els amics influents a Roma perquè no es rendeixin i maldin per obtenir el perdó i el retorn a Roma, o bé el trasllat en un lloc menys dur. Ovidi refa el topos epistolar que he assenyalat i el converteix en un mal més, en una desgràcia més de la seva dissort i en expressió tràgica de la depressió en què viu immers. Paga la pena que ens hi aturem i repassem aquests motius en Ovidi exiliat.

O duram Lachesin, quæ tam graue sidus habenti
 fila dedit uitæ non breuiora meæ!
 Quod patriæ uultu uestroque caremus, amici,
 atque hic in Scythicis gentibus esse queror:

4. Cf. Von Moos 1971 («Dolentes igitur quacumque de causa doleant, dolorem suum narrando exprimant et expromant... et consequenter causa doloris subiungi potest», Gaufred de Vinsauf, *Dict.* III 4,409: A90; T35-37).

5. «Oh, que cruel és Làquesis, que a la meua vida d'estrella funesta ha donat un fil no massa breu! Que no pugui veure la pàtria ni la vostra casa, amics, que em lamenti de viure aquí, enmig dels pobles escites: els dos càstigs són greus; tanmateix, he merescut d'ésser privat de viure a la ciutat, però potser no he merescut de viure en un lloc com aquest».

utraque pœna grauis. Merui tamen urbe carere,
non merui tali forsitan esse loco.⁵ (Trist. V 10, 45-50)

Però la ploma i la carta poden representar i contemplar amb la ment, això és amb els ulls de l'ànima, Roma i els llocs compartits amb les persones que estima, que són els amics i l'esposa, i fer present els absents «perquè és un do que té la ment de poder anar allà on li plagui»:

te... momentis uideo pœne omnibus absens.
Gratia quod menti quolibet ire licet.
Hac ubi perueni nulli cernendus in urbem,
sæpe loquor tecum, sæpe loquente fruor.
**Tum mihi difficile est, quam sit bene, dicere, quamque
candida iudiciis illa sit hora meis**⁶ (Pont. III 5, 47-52)

**Hæc tibi cum subeant, absim licet, omnibus annis
ante tuos oculos, ut modo uisus, ero.**
Ipse quidem certe cum sim sub cardine mundi,
qui semper liquidis altior extat aquis,
te tamen intueor quo solo pectore possum,
et **tecum** gelido **sæpe** sub axe **loquor.**
Hic es, et ignoras, et ades celeberrimus **absens,**
inque Getas media iussus **ab urbe uenis.**
Redde uicem, et, quoniam regio felicior ista est.
Istic me memori pectore semper habe. (Pont. II 10, 43-52)

Nec tu credideris urbanæ commoda uitæ
quærere Nasonem, quærît et illa tamen.
Nam **modo uos animo dulces reminiscor amici.**
Nunc mihi cum cara coniuge nata subit:
aque domo rursus pulchræ loca uertor ad urbis,
cuncta mens oculis peruidet usa suis.
Nunc...⁷ (Pont. I 8, 29-35)

Plurima sed pelago terraque pericula passum
ustus ab assiduo frigore Pontus habet.

6. «Et veig a cada moment malgrat la teva absència. És un do que té la ment de poder anar allà on li plagui. Quan gràcies a aquest do he arribat a la Ciutat sense que ningú em vegi, sovint parlo amb tu, sovint fruixo de la teva conversa. Aleshores és difícil de dir com sóc feliç i com és de radiant dins el meu cor aquella hora».

7. «I no creguis que Nasó enyori els avantatges de la vida de ciutat, encara que també els enyora. Car tan aviat em veniu vosaltres a la memòria, amables amics, com se'm representen la meua filla i la meua estimada muller; i, amb els seus ulls, els ressegueix tots la ment: ara imagino...»

.....
nil nisi flere libet, nec nostro parciior imber
 lumine, de uerna quam niue manat aqua.
Roma domusque subit desideriumque locorum,
 quicquid et amissa restat in urbe mei.
 Ei mihi, quo totiens nostrī pulsata sepulchri
 ianua, sed nulla tempore aperta fuit?⁸ (Trist. III 2, 7-8 i 19-24)

Hæc mea si casu miraris epistula quare
 alterius digitis scripta sit, **æger eram**.
Æger in extremis ignoti partibus orbis,
incertusque meæ pæne salutis eram.

.....
Lassus in extremis iaceo populisque locisque,
et subit adfecto nunc mihi, quicquid abest.
 Omnia cum subeant, uincis tamen omnia, coniunx,
 et plus in nostro pectore parte tenes.
Te loquor absentem...⁹ (Trist. III 3, 1-4 i 13-17)

Heu quam uicina est ultima terra mihi!
 At **longe patria est, longe carissima coniunx**,
 quicquid et hæc nobis post duo dulce fuit.
Sic tamen hæc adsunt ut, quæ contingere non est
corpore, sint animo cuncta videndo meo.
Ante oculos errant domus, urbsque et forma locorum,
 acceduntque suis singula facta locis.
Coniugis ante oculos sicut præsentis imago est;
 illa meos casus ingrauat, illa leuat:
 ingrauat hoc quod abest, leuat hoc quod præstat amorem...
....quamuis longa regione remotus
absim, vos animo semper adesse meo.¹⁰ (Trist. III 4b, 6-15 i 27-28)

8. «Després d'haver passat molts de perills per mar i per terra, em posseïx el Pont, cremat per un fred sense treva... **No faig sinó plorar**; no són menys abundants les llàgrimes dels meus ulls que l'aigua que raja de la neu a la primavera. **Roma i la meva casa em vénen a l'esperit i trobo aquells llocs a enyor**, com tot allò que de mi resta a la ciutat que vaig perdre. Ai de mi! Per què he trucat tantes vegades a la porta del meu sepulcre i mai no m'ha estat oberta?»

9. «Si per cas et preguntes estranyat per què aquesta carta meua és escrita de mà d'altri, és que **jo estic malalt. Estic malalt a l'extrem del món inconegut, gairebé en el dubte de poder-me refer... Jec esgotat a l'extrem dels pobles i en el lloc més apartat de la terra i, malalt com estic, se'm representa tot allò que m'és absent**. Tot se'm representa, però el teu record ho domina tot, muller meua, i ocupes més que una part en el meu cor. **Et parlo malgrat la teua absència...**»

10. «Ai, que prop estic de l'últim confí de la terra! En canvi, **la pàtria és lluny, lluny la muller caríssima i tot allò que després d'aquests dos noms era dolç per a mi! Davant dels meus ulls passa la meua casa, la ciutat, el perfil dels llocs i els fets que a cada lloc s'esdevingueren. La imatge de la meua dona, la tinc**

En *Tristes* III 8 i IV 6 ja ha esdevingut expressió de la tristesa i la malenconia en què viu submergit i un turment més que no fa sinó acréixer els seus mals. Només la mort podrà posar-hi remei.

**aspicerem patriæ dulce repente solum,
desertæque domus uultus, memoresque sodales,
caraque præcipue coniugis ora meæ.**

Stulte, quid hæc frustra uotis puerilibus optas,
quæ non ulla tibi fertque feretque dies?

.....

ei mihi, perpetuus corpora languor habet!
Seu vitiant artus **ægræ** contagia **mentis**,
siue mei causa est in regione mali,
ut tetigi Pontum, uexant insomnia, vixque
ossa tegit macies nec iuuat ora cibus;
quique per autumnum percussis frigore primo
est color in foliis, quæ noua læsit hiems,
is mea membra tenet, nec uiribus adleuor ullis,

et numquam queruli causa doloris abest.

Nec melius ualeo, quam **corpore, mente**, sed **ægra est
utraque** pars æque binaque damna fero.

Hæret et ante oculos ueluti spectabile corpus

astat **fortunæ forma legenda meæ:**

cumque locum moresque hominum cultusque sonumque

cernimus, et qui sim qui fuerimque subit,

tantus amor necis est...¹¹ (Tristes III 8, 8-12 i 24-39)

davant dels meus ulls com si fos present; ella agreuja els meus mals, ella els alleugereix. Els agreuja per la seva absència, els alleugereix per la prova d'amor que em dona... per bé que molta terra em separi de vosaltres, **el meu pensament us té sempre presents».**

11. «Voldria veure de sobte el dolç sol de la pàtria, l'aspecte de la meua casa buida, els companys que no obliden i, sobretot, la cara estimada de la meua muller. Foll, per què desiges vanament amb vots puerils allò que cap dia no et porta ni et portarà?... Ai de mi! Un decaïment continu afebleix el meu cos. Potser el contagi d'**una ment malalta** afecta els meus membres o potser la causa del meu mal es troba en el país: des que he arribat al Pont em turmenta l'insomni, a penes si la meua magror em cobreix els ossos i el menjar no plau a la meua boca. Com és a la tardor el color de les fulles que han estat assecades pel primer fred i ha fet malbé el començ de l'hivern, així és el color del meu cos; no recobro forces **i mai no em manca un motiu de dolor gemegós**. I no és pas millor la salut de l'**ànima** que la **del cos**; **l'un i l'altre** estan igualment **malalts** i jo pateixo un doble sofriment. Fixa davant dels meus ulls, com un cos visible, es dreça una figura on puc llegir la meua sort. Quan veig el país, els costums dels habitants, llur vida i llur llenguatge, i em ve al pensament què sóc i què he estat, **s'apodera de mi un desig tan gran de morir».**

En aquest lloc ha aparegut la consideració del temps present («qui sim») de continu plany («et numquam queruli causa doloris abest»), del temps passat («qui fuerim») i del futur que l'espera («cumque locum moresque hominum cultusque sonumque»), el qual representa la negació de tot el que significava Roma, i que podríem resumir en esdevenir bàrbar i viure en constant estat de guerra i amenaça de la mort o caure presoner d'alguna tribu sàrmata o geta, i ésser endut captiu. Només de pensar-ho desitja la mort, l'única que pot posar fi als seus mals. El pensament i el record no fan sinó agreujar la seva malaltia.

Cuncta potest igitur tacito pede lapsa uetustas
 præterquam curas attenuare meas.
 Ut patria careo, bis frugibus area trita est,
 dissiluit nudo pressa bis uua pede.
 Nec quæsita tamen spatio patientia longo est,
mensque mali sensum nostra recentis habet.
 Scilicet et ueteres fugiunt iuga sæpe iuuenci,
 et domitus freno sæpe repugnat equus.
Tristior est etiam **præsens** ærumna priore:
 ut sit enim sibi par, **creuit et aucta** mora est.

.....

Credite, deficio, nostroque a corpore quantum
 auguror, accedunt tempora parua malis.
 Nam neque sunt uires, nec qui color esse solebat:
 uix habeo tenuem, quæ tegat ossa, cutem.
Corpore sed mens est ægro magis ægra, malique
in circumspectu stat sine fine sui.
Urbis abest facies, absunt, mea cura, sodales,
et, qua nulla mihi carior, uxor abest.
 Uulgus adest Scythicum bracataque turba Getarum:
 sic me quæ uideo non uideoque mouent.
 Una tamen spes est, quæ me soletur in istis,
 hæc fore morte mea non diuturna mala¹² (Trist. IV 6, 17-26 i 39-50)

12. «Tot, doncs, pot ésser disminuït pel temps, que llisca amb peu silenciós, llevat de les meves penes. Des que estic privat de la meua pàtria, dues vegades les messes han estat batudes a l'era i ha esclatat el raïm dues vegades sota el peu nu que el premia. I en tot aquest temps no m'ha estat concedida la resignació; **el meu esperit se sent dels mals com si fossin d'ahir**. Sens dubte fins els bous vells refusen el jou i el cavall domat sovint es resisteix al fre. **La tribulació present és més trista i tot que en el passat**, perquè essent la mateixa **ha crescut i augmentat amb el temps**... Creieu-me, vaig decaient i, pel que puc preveure de la meua salut, els meus mals no duraran gaire. Perquè no tinc les forces ni el color que abans solia tenir; a penes si una pell prima recobreix els meus ossos. **Més malalt, però, que el meu cos malalt, ho està el meu esperit, sempre absorbit en la contemplació dels seus mals. La vista de Roma és lluny, són lluny els companys pels quals em deixo i és lluny aquella que jo estimo més que cap altra, la meua muller**. Prop meu, només hi ha la

Hanc tuus e Getico mittit tibi Naso salutem,
mittere si quisquam, quo caret ipse, potest.
Æger enim traxi contagia corpore mentis,
libera tormento pars mihi ne qua uacet¹³ (Trist. V 13, 1-4)

Amb la poesia troba un poc de repòs als seus mals i fins oblida la desgràcia present

Nos quoque delectant, quamuis nocuere, libelli,
quodque mihi telum uulnera fecit, amo.
Forsitan hoc studium possit furor esse uideri,
sed quiddam furor hic utilitatis habet.
Semper in obtutu mentem uetat esse malorum,
præsenti casus inmemoremque facit.
.....
**Utque soporiferæ biberem si pocula Lethes,
temporis aduersi sic mihi sensus abest.**¹⁴ (Trist. IV 1, 35-40 i 47-48)

Hic ego, finitimis quamuis circumsoner armis,
tristia, quo possum, carmine fata leuo.
Quod quamuis nemo est, cuius referatur ad aures,
sic tamen absumo decipioque diem.
Ergo quod uiuo durisque laboribus obsto,
nec me sollicitæ tædia lucis habent,
gratia, Musa, tibi: nam tu solacia præbes,
tu curæ requies, tu medicina uenis.
Tu dux et comes es, tu nos abducis ab Histro,
in medioque mihi das Helicone locum¹⁵ (Trist. IV 10, 112-120)

multitud dels escites i la turba dels getes vestits de calçots. Així m'afecten tant les coses que veig com les que no veig. Només tinc una esperança que m'aconsoli enmig d'aquests turments: **amb la meva mort, aquests mals no seran de llarga durada**.

13. «Des del país dels getes el teu amic Nasó t'envia salut, si és que algú pot enviar allò que ell mateix no té. En efecte, he transmès al cos per contagi la malaltia del meu esperit, perquè cap part de mi no estigui lliure de turment».

14. «A mi, encara que m'hagin fet mal, també em delecten els llibres i estimo el dard que m'ha fet les ferides. Potser aquesta passió pot semblar una follia, però la follia té aquí una certa utilitat. Priva que la ment estigui sempre contemplant els seus mals i **li fa oblidar la desgràcia present... Com si begués un vas de l'aigua del Lete adormidor, així s'esmussa en mi el sentit del temps aduers**».

15. «Bé que aquí sento a l'entorn el soroll de les armes veïnes, alleujo com puc la meva trista sort amb la poesia. Perquè, encara que no hi hagi ningú que pugui prestar-me l'orella, així passo el temps i enganyo el dia. Si visc, doncs, si no cedeixo als meus cruels sofriments, i no m'envaïx l'aversió a les inquietuds de cada dia, a tu, Musa, te'n dono les gràcies. Tu m'ofereixes consol; tu, repòs en les preocupacions; tu, medicina als meus mals. Tu ets guia i companya; tu te m'enduu del Danubi i em dones un lloc enmig de l'Helicó».

La poesia és l'única cosa que no li poden prendre i una manera d'estar amb els éssers estimats

En ego, cum caream **patria uobisque domoque**,
 raptaque sint, adimi quæ potuere mihi,
 ingenio tamen ipse meo comitorque fruorque:
 Cæsar in hoc potuit iuris habere nihil.¹⁶ (Trist. III 7, 45-48)

De vegades li fa males jugades i en comptes de trobar repòs als seus mals en la ploma, l'únic que fa és renovellar les ferides amb el record de quina ha esdevingut la seva sort:

Sæpe etiam lacrimæ **me** sunt **scribente** profusæ,
 umidaque est fletu littera facta meo,
 corque uetusta meum, tamquam noua, uulnera nouit,
 inque sinum mæstæ labitur imber aquæ.
Cum uice mutata, qui sim fuerimque, recordor,
et, tulerit quo me casus et unde, subit,
 sæpe manus demens, studiis irata sibi que,
 misit in arsuros carmina nostra focos.¹⁷ (Trist. IV 1, 95-102)

Així la seva poesia és més que mai una elegia, cant trist i lamentació en el qual s'enclou també una dolçor, perquè el plor dóna una certa joia i alleuja el dolor:

tempus et a nostris exige triste malis.
 Fleque meos casus: est quædam flere uoluptas;
 expletur lacrimis egeriturque dolor.¹⁸ (Trist. IV 3, 36-38)

Com haurà vist el lector avisat, Ovidi desplega el topos epistolar que acabem de resseguir en la seva obra d'exili damunt *mutata Fortuna* («his mando dicas, inter mutata referri / fortunæ uultum corpora posse meæ. / Namque ea dissimilis subitoto est effecta priori, / flendaque nunc, aliquo tempore læta fuit», Tristes I 1,119-

16. «Vet aquí que jo, encara que em vegi privat de la pàtria, de vosaltres i de la llar, i que m'hagi estat arravatat tot allò que em pogueren prendre, tinc, tanmateix, el meu art, que em dóna goig i em fa companyia; el cèsar no hi pogué tenir cap dret».

17. «Sovint també, **mentre escric**, corren les meves llàgrimes i s'humitegen les lletres amb el meu plor; el meu cor, com si fossin noves, sent les antigues ferides, i una pluja trista em llisca fins al pit. **Quan en aquest canvi de fortuna recordo què sóc i què he estat i em ve al pensament on m'ha portat la desgràcia i d'on vinc**, sovint la meua mà enfollida, plena d'ira contra els meus afanys i contra si mateixa, ha llençat al foc els meus poemes».

18. «Mena, a causa dels meus mals, una existència trista i plora les meves desgràcies; plorar dóna una certa joia, perquè les llàgrimes sacien i alleugen el dolor».

122),¹⁹ això és damunt el canvi radical que experimentaren la seva vida i la seva sort de la plena felicitat en el temps passat a la desgràcia major que podia esdevenir-li en temps present, en un lloc apartat de Roma i de la *pax romana*, obligat a viure en permanent estat d'alarma i de guerra, enmig de perills imminents, tement la mort causada per una fletxa enverinada llançada pels bel·licosos sàrmates hàbils amb l'arc o pitjor encara caure presoner i ésser endut captiu amb una cadena lligada al coll.²⁰ En la Pòntica I 2 aquest motiu *uice mutata* ve representat pel somni: un present ple de mals davant del qual el son significa un breu repòs («cum requies medicinaque publica curæ / somnus adest, solitis nox uenit orba malis», v. 41-42), els temors i les pors en què viu (el temps futur) mantenen els seus sentits desperts (i.e. la imaginació) en el somni per al seu turment («somnia me terrent ueros imitantia casus, / et uigilant sensus in mea damna mei. / Aut ego Sarmaticas uideor uitare sagittas, / et dare captiuas ad fera uinclā manus», v. 43-46), o bé el somni el trasllada a un temps passat millor i feliç («aut ubi decipior melioris imagine somni, / aspicio patriæ tecta relicta meæ. / et modo uobiscum, quos sum ueneratus, amici, / et modo cum cara coniuge multa loquor», v. 47-50). Però quan desperta del somni, un plær breu i no real («D'aquest pensar me sojorn e-m delit / mas quan lo perd», «après d'un poc repòs», «mas, com se'n part»), el seu estat empitjora («s'esforça ma dolor», «doblà's l'afany», «l'és forçat congoxar: / lo bé com fuig ab grans crits mal apella») amb el record de la felicitat perduda («sic ubi percepta est breuis et non uera uoluptas, / peior ab admonitu fit status iste boni»). Entre els v. 19 i 29 apareix Bœci amb la glossa de Trevet (Badia 1993: 167-180). I aquesta és la meua resposta a un pregunta que jo mateixa formulo al començament del meu article de 1999.

Ara em toca entrar en el joc d'estirar fins on sigui possible la font. El condemnat a mort a qui fan creure que la pena li serà commutada i el fan morir alienat té alguna cosa a veure amb Ovidi que espera el perdó o que almenys se li commuti el lloc de l'exili? Aquesta és la finalitat de les *Tristes* i les *Pòntiques* com recordaven els *accessus* medievals i especialment de la pòntica en qüestió, adreçada a Fabi Màxim,

19. «T'encarrego de dir-los que entre les formes que canvien pot ésser posat el rostre de la meua fortuna. Perquè, de sobte, s'ha tornat diferent d'abans: ara és motiu de plors, ella que fou joiosa en altre temps».

20. Per als mals de Tomis: «Hostibus in mediis interque pericula uersor, / tamquam cum patria pax sit adempta mihi: / qui, mortis sæuo gement ut uulnere causas, / omnia uipereo spicula felle linunt...» (Pont. I 2, 13-15s) («Visc enmig d'enemics i entre perills, com si amb la pàtria m'haguessin arrabassat també la pau. Ells, per doblar amb ferida cruel les causes de la mort, unten tots els dards amb verí d'escurçó»); «Quocumque aspicias, campi cultores carentes / uastaque, quæ nemo uindicat, arua iacent. / Hostis adest dextra læuaque a parte timendus, / uicinoque metu terret utrumque latus. / Altera Bistonias pars est sensura sarissas, / altera Sarmatica spicula missa manu» (Pont. I 3, 55-60) («Onseulga que miris, s'estenen planes sense conreu i vastos camps que ningú no reclama. L'enemic és present, i se l'ha de témer tant a la dreta com a l'esquerra: la por d'un perill iminent ens aterreix pels dos flancs. Per una banda ens amenacen les sarisses dels bístons, per l'altra, les fletxes llançades pels sàrmates»); «Nos satis est inter glaciem Scythicasque sagittas / uiuere, si uita est mortis habenda genus. / Nos premat aut bello tellus, aut frigore cælum, / truxque Getes armis, grandine

bon amic d'Octavià, per la qual cosa Ovidi confiava en la seva intercessió.²¹ La idea principal dels v. 13-16 és el condemnat que espera que la pena li serà estorta. En el vers que tanca la cobla «sens un punt de record», volia dir que havia perdut o tenia anul·lats els sentits externs o fins el seny; això és sense contacte amb la realitat, o fora de la realitat, sia perquè dorm, perquè ha caigut estabornit o d'un sobrecor,

pugnet hiems: / nos habeat regio nec pomo feta nec uuis, / et cuius nullum cesset ab hoste latus» (Pont. I 7, 9-14) («Ja és prou que jo visqui enmig del glaç i de les flexxes escites; si és que es pot tenir per vida aquesta mena de mort, que a mi m'oprimeixi amb els combats la terra o amb el fred el cel, que el ferotge geta m'ataqui amb les armes i l'hivern amb la calamarsa, que em retingui un terror que no dona fruits ni raïms, que no té cap dels seus flancs lliure d'enemics»); «summa satis nostri si tibi nota mali. / Uiuimus assiduis expertes pacis in armis, / dura pharetrato bella mouente Geta. / Deque tot expulsis sum miles in exule solus» (Pont. I 8, 4-7) (= basta que t'assabentis de l'essencial dels meus mals. Visc faltat de pau, entre lluites constants, mentre, armats del carcaix, els getes promouen cruels guerres. D'entre tants proscrius, sóc l'únic home que en l'exili és un soldat); «sed memor unde abii, queror, o iucunde sodalis, / accedunt nostris sæua quod arma malis» (Pont. I 8, 25-26) (= Però, tornant al meu punt de partida, em lamento, estimat company, perquè les cruels armes augmenten els meus mals); «Terra uelim propior nullique obnoxia bello / detur: erit nostris pars bona dempta malis» (Pont. I 8, 73-74) (= Voldria que se'm concedís una terra més a prop de vosaltres, no exposada a cap guerra; una bona part dels meus mals quedaria esborrada); «sufficiet nostris si modo uita malis, / inbuero Scythicas si non prius ipse sagittas, / abstuleritque ferox hoc caput ense Getes» (Pont II 1, 64-66) (= si la meua vida resisteix als meus mals i si abans no es taquen amb la meua sang les flexxes escítiques o el ferotge geta no em lleva la vida amb la seva espasa); «An mihi barbaria uiuendum semper in ista, / inque Tomitana condar oportet humo? / Pace tua, si pax ulla es tua, Pontica tellus, / finitimus rapido quam terit hostis equo, / pace tua dixisse uelim, tu pessima duro / pars es in exilio, tu mala nostra grauas...» (Pont. III 1, 5-10) (= o he de viure sempre entre aquests bàrbars i cal que sigui colgat en la terra de Tomis? En pau amb tu, si és que tu pots fer la pau amb algú, oh terra del Pont, que el veí enemic trepitja amb el seu cavall ràpid, en pau amb tu voldria dir-te: tu ets la part pitjor del meu dur exili, tu agreuges els meus mals...); «adde metus, et quod murus pulsatur ab hoste, / tinctaque mortifera tabe sagitta madet, / quod procul hæc regio est et ab omni deuia cursu» (Pont III 1, 25-27) (= Afegeix-hi la por, tant perquè el mur és assaltat per l'enemic i les xopes sagetes regalimen una corrupció mortífera, com perquè aquesta contrada és lluny de tot camí); «Ipse uides certe glacie concrescere Pontum, / ipse uides rigido stantia uina gelu; / ipse uides, onerata ferox ut ducat lazyx / per medias Histri plaustra bubulcus aquas. / Aspicias et mitti sub adunco toxica ferro, / et telum causas mortis habere duas. / Atque utinam pars hæc tantum spectata fuisset, / non etiam proprio cognita Marte tibi!» (Pont IV 7, 7-14) (= Tu mateix veus, sens dubte, que el Pont s'endureix pel glaç, tu mateix veus com el vi esdevé sòlid per causa del gel; tu mateix veus el ferotge bover iàsige conduint les seves carretes curulles a l'altra riba de l'Hister. Contemples també com desapareixen sagetes que porten verí en llur punta corbada i així el tret duu la mort dues vegades. I tant de bo que d'això puguis haver-ne estat només espectador i no ho hages de conèixer personalment en un combat); Trist. IV 1, 57-88. Vg. Favez 1951.

21. Vg. Hexter 1986: 83-136: «intentio est ut per scripta sua unumquemque moneat ut pro eo ad Cesarem intercedant»; «utilitas est vehementis iræ Cesaris cessatio et dilectæ patriæ ademptio»; «utilitas est maxima, si possit misericordiam consequi apud Octavianum Cesarem intercessione amicorum suorum quibus mittit epistolas»; «finalis causa talis est, scilicet ut melior sit pene et exilii mutatio»; «modus exorationis amicorum est talis: ostendere se eos, dum præsens esset, multum et benigne coluisse et consuluisse, et maximam in eis fiduciam habuisse»; «hanc epistulam scribit ad Brutum quandam amicum suum et ei supplicat, quatinus librum suum recipiat. Et quid recipiendus sit, ostendit multis rationibus hac intentione, uidelicet, quod per librorum suorum receptionem et Augusti mereatur reconciliationem et exilii sui mutationem»; «ad Maximum, quandam amicum suum scribit, et ab eo mutationem sui exilii requirit»; «ad uxorem scribit suas describens miseras... in finem autem huius epistule eam ammonet quatinus suis amicis supplicet ut Augusti

sia perquè viu alienat en la il·lusió o la follia.²² Que és el que fa el poeta somiant, el qual a través del somni nega els mals i la desgràcia presents, la seva condemna a una mort en vida. El referent de la comparació és el poeta (= condemnat a mort) que somia (= sense un punt de record). I ho desitja perquè els sentits «vetllen per al seu turment» / «sentint estar en aguait ma dolor» («vigilant sensus in mea damna mei»), i li representen les aprensions, els perills i les pors: «Plagués a Déu que mon pensar fos mort... Malament viu qui té lo pensament per enemic fent-li d'enuigs report». Per això voldria anul·lar els sentits, somiar en el passat («breuis et non uera uoluptas») i «passar la vida en dorment». Res de tot això té a veure amb la confessió ni amb la predicació ni amb l'*acedia*,²³ i molt amb l'*ægritudo*, la *tristitia* i la *melancholia* d'Ovidi exiliat. Això no impedeix que puguem fer una lectura moral i llegir-hi l'*acedia* com testimonini lectures medievals, car aquest era el significat moral que aquelles paraules adquirien en la literatura religiosa medieval.²⁴

possit habere reconciliationem»; «in fine autem epistule eum deprecatur quatinus eius interuentu ira Cesaris comminatur, ut post iram imminentam sui exilii mutationem consequatur». *Accesssus a Pòntiques I 1 i I 2* en ACA Ripoll ms. 103: «Hanc epistulam scribit Ovidius ad Brutum amicum suum et ei supplicat ut librum suum recipiat et quid recipiendus sit probat multis rationibus habendo intentionem ut per libri receptionem mereatur consolationem Augusti et mutationem sui exilii. Et iste Brutus custodiebat armariolum Romanum» (175r); «Hanc epistulam mittit Ovidius Maximo amico suo ut faveat ei apud Augustum Cesarem de mutatione loci et exponit ei mala que patitur prope hostes et propter absentiam a patria et propter locum perversum in quo in exilio est, etc» (176r).

22. Vg. Cabré & Torró (1995: 120). «Harrich s'estordí, en tant, que no movent peu ne mà, tothom se cuydava que fos mort. Emperò res no deyen, ans speraven ço que Curial faria; lo qual, com veés que lo cavaller no-s movia, devallà del cavall, e, levant-li l'elm del cap, viu-lo estar axí mort, e mirà'l-se per una gran stona, dins la qual lo cavaller recordà e viu-se en terra e entre les mans de son enemich» (*Curial I*, 65-66); «Mas Curial no curà d'allò, ans lo seguí e-l combaté molt pus asprament que d'abans, e feria'l tan spessament que no-l lexava recordar» (*Curial II*, 70); «Mas, lo cavaller del falcó, strenyent la spasa lo ferí sobre-l cap, no solament un colp, ans molts; e anava pegat ab ell, que no-l lexava recordar ne-s podia girar en manera del món» (*Curial II*, 116); «La qual cosa [el sacrifici de Policena sobre el sepulcre d'Aquil·les] com Hècuba viu, perduda la memòria, tornà orada, per què ab sa oradura anant amunt e avall tots quants grecs podia aconseguir mordida», *Històries troianes* (ed. Miquel i Planas, 310; Beltran 1993: 147); «Recuerde el alma dormida / avive el seso y despierte», *Coplas a la muerte de su padre* de Jorge Manrique; «SEMPRONIO. Allí [Calisto alienat desvaria] está, tendido en el estrado cabe la cama donde le dejaste anoche, que ni ha dormido ni está despierto. Si allá entro, ronca; si me salgo, canta o devanea. No le tomo tiento si con aquello pena o descansa. PÁRMENO. ¿Qué dices? Y nunca me ha llamado ni ha llamado memoria de mí? SEMPRONIO. No se acuerda de sí; ¿acordarse ha de tí? PÁRMENO. ¿Aun hasta en esto me ha corrido buen tiempo! Pues que así es, mientras recuerda [= mentre torna en sí o es desperta] quiero enviar la comida, que la aderecen», *La Celestina* (ed. F. Rico et alii, 2000, 194). Així ho entengué Corella quan parafraseja el poema primer en la *Lamentació de Biblis*: «E, recitades a mi tals paraules e fallida ma esperança, **fugiren de mi nos sentiments**. Oh benaventurada mort, terme darrer de les coses, la qual, deixant reposar los alegres en felicitat, véns als qui-t desigen! Però los fets cruels no permeteren **tan plænt dormir**, car Latesis encara no era enujada de tirar lo fil de ma vida» (ed. Martos 2001, 200 i 203-204; ed. Miquel i Planas 1913, 194 i 198).

23. Corregeixo, per tant, el que vaig expressar a Cabré & Torró (1995, 119-127).

24. Hexter (1986, 97-99). El registre ho permetia perfectament, com mostren las *Coplas* de Manrique, i com mostra Peraldus en el tracta *De acedia* amb cites d'Ovidi.

Per al «verme» de la tornada no tenim referent en la pòntica I 2, però de tres verms parla també la cobla tercera del poema 13 (*Colguen les gents ab alegria festes*): un que li rosega fetge, l'altre que li romp el pensament i un altre el cor (Torró 1999, 192-196), d'acord amb la glossa de Servi aplicada a aquests que precedeixen:

Sic inconsumptum Tityi semperque renascens
non perit, ut possit sæpe perire, iecur.²⁵ (Pont. I 2, 39-40)

Tot aquest poema està escrit des de la idea del mort en vida, una idea que travessa també Ovidi exiliat, juntament amb el desig de la mort o fins del suïcidi, l'única que pot posar fi als seus turments («llur treball no-s porà enterrompre / sinó ab ço que d'haver se defensa. // E si la mort...», v. 23-25s). L'exili de Tomis és una mena de mort:

Ecquis **in extremo positus** iacet **orbe** tuorum
me tamen excepto, qui precor esse tuus?
Di procul a cunctis, qui te uenerantur amantque,
huius notitiam gentis habere uelint.
Non satis est inter glaciem Scythicasque sagittas
uiuere, **si uita est mortis habenda genus**.²⁶ (Pont. I 7, 5-10)

Si genus est mortis male uiuere, terra moratur,
et desunt fatis sola sepulchra meis.²⁷ (Pont. III 4, 75-76)

Hæc dea quam multos laqueo sua colla ligantis
non est proposita passa perire nece!
Me quoque conantem gladio finire dolorem
arguit iniecta continuitque manu,
'quid' que 'facis? lacrimis opus est, non sanguine' dixit,
'sæpe per has flecti principis ira solet'.
Quamuis est igitur meritis indebita nostris,
magna tamen spes est in bonitate dei.²⁸ (Pont. I 6, 39-46)

25. «Així el fetge no consumit de Títios es regenera sempre i no mor per tal de poder morir més vegades».

26. «Quin dels teus amics viu **oblidat en un racó del món**, llevat, tanmateix, de mi que et demano que em tinguis per un d'ells? Que els déus vulguin tenir lluny de tots els qui t'estimen i et veneren la coneixença d'aquest poble! Ja és prou que jo visqui enmig del glaç i de les flexes escrites; **si és que es pot tenir per vida aquesta mena de mort**».

27. «**Si malviure és una mena de mort**, la terra se'm fa tardana i al meu fat li manca només el sepulcre».

28. «Quantes vegades aquesta deessa no ha permès que molts que ja tenien la baga al voltant de llur coll morissin com havia estat projectat! També a mi, quan intentava posar fi amb l'espasa al meu dolor, em reptà i, posant la seva mà sobre meu, em contingué i 'Què fas?' em va dir, 'són llàgrimes el que cal i no sang; és per elles que sovint acostuma a cedir la ira del príncep'. Així, bé que no es degui als meus mèrits, tinc, amb tot, la gran esperança de la bondat del déu [=i. e. Octavià]». Com s'assembla aquest Ovidi al jutjat a mort del poema 1 d'Ausiàs March! Vegeu encara els següents versos.

O quotiens uitæ custos inuisus amaræ
 continuit promptas in mea fata manus!
 O quotiens dixit 'placabilis ira deorum est:
 uiue nec ignosci tu tibi posse nega!²⁹
 Uox tamen illa fuit celeberrima, 'respice, quantum
 debeat auxilium Maximus esse tibi.
 Maximus incumbet, quaque est pietate, rogabit,
 ne sit ad extremum Cæsaris ira tenax;
 cumque suis fratris uires adhibebit, et omnem,
 quo leuius doleas, experietur opem.³⁰
 Hæc mihi uerba malæ minuerunt tædia uitæ.
 Quæ tu ne fuerint, Maxime, uana caue²⁹. (Pont. I 9, 21-32)

attonitum qui me, memini, carissime, primus
 ausus es adloquio sustinuisse tuo,
 qui mihi consilium uiuendi mite dedisti,
 cum foret in misero pectore mortis amor.³⁰ (Trist. I 5, 3-6)

En efecte, la idea de l'exili com una mort i una condemna a mort travessa tot el llibre de les *Tristes* i el de les *Pòntiques*. De fet, l'exili significava una mena de mort civil o jurídica. La imatge domina completament la més famosa de les elegies de l'exili, on llegim aquests versos

Quocumque aspiceres, luctus gemitusque sonabant,
formaque non taciti funeris intus erat.
 Femina uirque meo, pueri quoque **funeri mærent,**
 inque domo lacrimas angulus omnis habet.³¹ (Trist. I 3, 21-24)

29. «Quantes vegades ell, guardià odiós de la meua amarga vida, va contenir les mans disposades contra la meua vida! Quantes vegades em va dir: «És possible d'apaivagar la ira dels déus; i viu i no neguis a tu ma-teix el poder d'ésser perdonat!» Però les seves paraules més freqüents foren: «Pensa quin gran ajut ha d'ésser Màxim per a tu! Màxim vetllarà per tu i, per l'afecte que et té, demanarà que no perseveris fins a la fi la ira de l'emperador; a les seves pròpies forces unirà les del seu germà i, perquè el dolor et sigui més lleu, provarà tots els recursos». Aquestes paraules m'al·leujaren l'aversió a una vida malaurada. Tu, Màxim, procura que no siguin vanes».

30. «Enmig del meu atuíment, ho recordo, caríssim, fores el primer a sostenir-me gosadament amb les teves paraules, i em donares el dolç consell de viure, quan en el meu cor malaurat hi havia l'amor de la mort».

31. «Pertot on miressis, ressonaven plors i laments; **semblava que dintre de casa hi hagués un plany funeral.** Dones i homes, fins els infants, **ploraven la meua mort,** i a cada racó hi havia llàgrimes». Hi torna-

adflictumque fuit tantus adire timor,
 ut neque respiceres nec solarere iacentem,
 dure, **neque exequias prosequerere meas?**³² (Trist. I 8, 12-14)

Nec tamen, ut cuncti miserum seruare uelitis,
quod periit, saluum iam caput esse potest.³³ (Trist. I 2, 71-72)

Uos animam sæuæ fessam subducite morti,
 si modo, qui periit, non periisse potest.³⁴ (Trist. I 4, 27-28)

Quid mandem, quæris? Peream, nisi dicere uix est;
 si modo, qui periit, ille perire potest.³⁵ (Pont. IV 12, 43-44)

Cum patriam amisi, tunc me periisse putato:
 et prior et grauior mors fuit illa mihi.³⁶ (Trist. III 3, 53-54)

Illum ego non aliter **flentem mea funera uidi**,
 ponendus quam si frater in igne foret.³⁷ (Pont. I 9, 17-18)

Només li han permès la vida per ésser conscient d'aquest viure en la mort:

Ergo summotum patria proscindere, Liuor,
 desine, **neu cineres sparge**, cruenta, **meos**.
 Omnia perdidimus: **tantummodo uita relicta est**,
præbeat ut sensum materiamque mali.
 Quid iuuat extinctos ferrum demittere in artus?
 Non habet in nobis iam noua plaga locum.³⁸ (Pont. IV 16, 47-52)

Només a través de la poesia li és permès de continuar viu a Roma i al seu fòrum:

rem més endavant amb el poema 111 de March.

32. «Tanta por tingueres de visitar-me en l'afflicció, que no vas mirar ni vas consolar el caigut, oh cor de pedra, **ni vas acompanyar les meves despulles?**».

33. «I encara que tots volguéssiu preservar un malaurat, amb tot, si ha mort, la seva vida no pot ésser salva».

34. «Salveu, vosaltres, d'una mort cruel una vida esgotada, si és que, qui ha mort, encara pot no morir».

35. «Em demanes què et puc encarregar? Que em mori si m'és possible de dir-ho, si és que, qui ha mort pogué morir».

36. «Quan vaig perdre la pàtria, creu-me, és aleshores que vaig morir: aquella fou per a mi la primera mort i la més greu».

37. «Jo el vaig veure plorant la meua mort, no altrament com si hagués d'ésser posat sobre la pira el seu germà».

38. «Així doncs, deixa, Enveja, de turmentar un bandejat de la seva pàtria i **no escampis**, cruel, **les meves cendres!** Ho he perdut tot; **sols m'han deixat la vida perquè em servís de sentit i matèria de la meua dissort.** De què serveix enfonsar el punyal en uns membres morts? Ja no troba lloc en mi una nova ferida».

Namque ego, qui perii iam pridem, Maxime, uobis,
ingenio nitor non periisse meo.³⁹ (Pont. III 5, 33-34)

Tornem ara al poema 13 construït a partir de la imatge de Tició (*Pont.* I 2, 39-40) i a la segona pòntica del llibre primer, la qual uns quants versos més amunt, després de rememorar i insistir en els perills que corre Ovidi en el seu lloc d'exili (v. 13-26), diu:

Fine carent lacrimæ, nisi cum stupor obstitit illis:
et similis morti pectora torpor habet
.....
Uiuimus ut numquam sensu careamus amaro,
et grauior **longa** fit mea pœna **mora**.
Sic inconsumptum Tityi **semperque** renascens
non perit, ut possit sæpe perire, iecur.⁴⁰ (Pont. I 2, 27-28 i 37-40)

La idea fonamental d'aquest Títios i dels versos que il·lustra és la de viure en la mort per tornar a morir cada dia, una idea que acabem de veure travessa Ovidi exiliat fins a convertir la seva pertença a l'exili en uns funerals. De viure com un mort a viure entre els morts, no hi va gaire («Colguen les gents ab alegria festes.... **E vaja jo los sepulcres cercant...** no són companyades / d'altre que mi en son **contínuu plant.** // Cascú requer e vol a son semblant; / per ço no-m plau la pràctica dels vius. / D'imaginar mon estat són esquius; / **si com d'hom mort**, de mi prenen espant»). Només la mort definitiva que desitja i tem a la vegada («Sæpe precor mortem, mortem quoque deprecor idem», *Pont* I 2, 57) podria acabar amb el turment incessant i el lament sense fi («e llur treball no-s porà enterrondre / sinó ab ço que d'haver se defensa. // E si la mort...»)⁴¹ Ja ho observà Badia (1985, 270-272).

Però encara la memòria féu aparèixer els darrers versos de la pòntica precedent i amb ella els «verms» de la cobla tercera d'aquest poema i de la tornada del 1:

Non igitur mirum, si **mens mea tabida facta**
de niue manantis more liquescit aquæ.
Estur ut a **occulta** uitiat **teredine** nauis,

39. «Car jo, que fa molt de temps que he mort per a vosaltres, Màxim, m'esforço amb el meu talent a no morir».

40. «**No s'acaben les meves llàgrimes**, sinó quan l'esgotament hi posa terme, **i una torpor semblant a la mort** s'empara del meu cor... Visc per **no mancar mai d'aquest sentit amarg**, i més pesada es fa la meua condemna com més **llarga és la durada**. Així el fetge no consumit de Títios es regenera **sempre** i **no mor per tal de poder morir sovint**».

41. Vg. Badia (1981a i 1993: 181-193).

æquorei scopulos ut cauat unda salis,
roditur ut scabra positum **rubigine** ferrum,
 conditus ut **tineæ carpitur ore** liber,
 sic mea **perpetuos curarum pectora morsus**,
fine quibus nullo conficiantur, habent,
nec prius hi mentem stimuli quam uita relinquet
 qui que dolet citius quam dolor ipse cadet.⁴² (Pont. I 1, 67-76)

La glossa en ACA Ripoll ms. 103 fa «*Non igitur mirum: quoniam ita doleo de peccato plus quam de pena. Legitur quod dixi*»; 72 *conditus*: absconditus in aliquo loco; *ut*: sicut; *tineæ*: illius vermis; *carpitur*: roditur – 73 *morsus*: propter causas et curas quæ semper mordent animum curiosi.

Si us hi fixeu, però, tampoc no cal filar tan prim, fins tenim tres verms (el corc de la nau, el rovell del ferro i la tinya que es menja el llibre) que corroeixen, termes de comparació de la ment que es corromp («tabida facta») i de les contínues mossegades del neguit que rosega el cor a les quals res no posarà fi. D'aquí degué sorgir «lo verme que la guasta» («estur», «roditur», «carpitur») del poema 1. Amb aquests versos March desplega la imatge del turment sense fi de Títios sobre ell mateix poeta i amant. Fixeu-vos en les contínues mossegades al cor i els continus turments a la ment als quals res no posarà fi i que només acabaran amb la vida: amb el dolor morirà el poeta («Llir entre cards, vós sabeu e io sé / que-s pot bé **fer hom morir** per amor; / **creure de mi, que só en tal dolor**, / no fareu molt que hi doneu plena fe»). Altra vegada aquests verms res no tenen a veure ni amb la confessió ni amb el discurs religiós i moral. Això no exclou que puguem fer aquesta lectura, com mostren les glosses que podem llegir en el còdex de Ripoll de l'ACA a aquests altres versos:

Pænitet, o! Si quid miserorum creditur ulli,
 pænitet, et factio torqueor ipse meo.
 Cumque sit exilium, magis es mihi culpa dolori;
 estque pati pœnam, quam meruisse, minus.
 Ut mihi di faeant, quibus est manifestior ipse,
 pœna potest demi, culpa perennis erit.⁴³ (Pont. I 1, 59-64)

42. «No és estrany, doncs, si **la meva ment, en corrompre's**, es fon com l'aigua que raja de la neu. Així com **el corc amagat devora** una nau podrida, com l'aigua de l'ample mar gasta els esculls, com el raspós **rovell corroeix** el ferro abandonat, com **la tinya amb la seva boca rosega** el llibre entaforat, així **el meu cor sent les contínues mossegades del neguit al qual res no posarà fi**. I aquests agullons no abandonaran la meva ment sinó amb la vida, i el qui sofreix caurà més aviat que el seu dolor».

43. «Jo em penedeixo, oh! Si en alguna cosa es pot creure un malaurat, jo em penedeixo, i em turmenta la meva acció. Encara que l'exili em dolgui, major és el dolor per la meva falta; i és menys dur sofrir el càstig que haver-lo merescut. Que els déus em valguin, i ell és un déu més palès que els altres, el càstig es pot suprimir, la falta serà eterna».

Glossa de Ripoll: 59 *Peniter*: me Ovidium dico mei peccati – 61 *Cumque, etc.*: quasi dicat magis doleo quia offendi Cesarem quam in hoc scilicet quod ego patior exilium, quod dicere quod minus est quam meruisse peccatum – 62 *estque ... minus*: Probat quod plus debet dolere de peccato quam de pena quia potest elevari sed non peccatum quando peccatum commissum sit.

Badia (1993: 188-190, 195-197) va parlar de Sèneca tràgic en Ausiàs March i fins va mostrar que el pretext inicial del poema 11 («Quins tans **segurs consells vas encercant?**») procedeix de l'*Agamemnon* («Quid, **segnis anime, tuta consilia expetis?**») i va proposar la traducció catalana medieval («Quins segurs consells vas cerquant»). En efecte, és així, perquè el text de March té derivacions que només podem explicar des de la traducció, com ara: «Acuita't, doncs, a la mort qui t'espera, / e per tos mals te allongues los jorns». El text de Sèneca fa:

Quid, *segnis anime, tuta consilia expetis?*
Quid fluctuaris? Clausa iam melior vita est.

.....

da frena et omnem prona nequitiam incita:
per scelera semper sceleribus **tutum est iter**⁴⁴.

.....

Maiora cruciant quam ut moras possim pati;
flammæ medullas et cor exurunt meum;
mixtus dolori subdidit stimulos timor.⁴⁵ (vv. 108-109, 114-115, 131-133)

La traducció medieval fa:

Coratge pereós, quins segurs consells vas cerquant? Per què't debats, que la millor via ja és determenada, ço és: que mats ton marit?... Allarga e solta los frens que retenen e, inclinada a tots crims, conçita a tu tota malvestat e nequícia, car a malvestats a ffer per malvestats és pus **segur lo camí...** **Tals són los mals que yo soffir** que **no soffren de si triga** alguna, car **flames cremen contínuament lo meu cor e los molls e los ossos**, e paor mesclada ab dolor me puny d'altra part (ed. Tomàs Martínez 1995 II, 457-458)

44. «Braços oberts és eixida a carrera» recorda «tutum est iter». Si ho accepten com a font, suposaria que Ausiàs March coneixia el text i la traducció. No fóra gens estrany: també Boccaccio i Bernat Metge consultaven adés la traducció adés el text. «Consells segurs» és també traducció literal de «tuta consilia», però «*per tos mals te allongues los jorns*» sembla recordar la traducció, i sobretot «cor malastruc», on el text parla de «segnis anime».

45. «Per què, ànima indolent, anheles projectes segurs? Per què fluctues? Clos ja tens el millor camí... Amolla les regnes i, inclinant-te endavant, llança a la carrera tota la teva maldat: els crims tenen sempre a través dels crims un camí segur... Els meus turments són massa forts perquè jo pugui suportar una dilació: les flames em cremen les entranyes i el cor. Barrejat amb el meu dolor, m'agullona el temor».

Els versos d'Ausiàs March fan:

Quins tan segurs consells vas encercant,

cor malastruc, enfastijat de viure?⁴⁶

Amic de plor e desamic de riure,

Com soferràs los mals qui-t són davant?

Acuita't, doncs, a la mort qui t'espera,

e per tos mals te allongues los jorns;

aitant és lluny ton delitós sojorns

com vols fugir a la mort falaguera. (vv. 1-8)

Null hom conec o dona a mon semblant,

que dolorit per Amor faça a plànyer;

io són aquell de qui-s deu hom complànyer,

car de mon cor la sang se'n va llunyant.

Per gran tristor que li és acostada,

seca's tot jorn l'humit qui-m sosté vida,

e la tristor contra mi és ardida

e en mon socors mà no s'hi troba armada. (vv. 33-40)

«Tals són los mals que yo soffir que no soffren de si triga alguna» reapareix en «Com soferràs los mals qui et són davant? / Acuita't, doncs, a la mort qui t'espera, / e per tos mals te allongues los jorns...». «Flames cremen contínuament lo meu cor e los molls e los ossos» és reelaborat en «car de mon cor la sang se'n va llunyant. / Per gran tristor que li és acostada, / seca's tot jorn l'humit qui-m sosté vida». Però fixeu-vos que ara esdevé expressió de la *melancholia* o *tristitia* («Per gran tristor que li és acostada», «E la tristor contra mi és ardida») en què viu submergit el poeta. Només la mort pot posar terme «als mals presents». En resum, Sèneca tràgic s'inscriu en Ovidi exiliat, i els models d'expressió que poguéu trobar-hi també: «*io són aquell de qui-s* deu hom complànyer» és un vers ovidià, com ja va notar Badia (1985: 271; 1993: 199).

Ille ego sum, lignum qui non admittar in ullum:

ille ego sum, frustra qui lapis esse uelim.

.....

Ille ego sum, qui te colui, quem festa solebat

inter conuiuas mensa uidere tuos:

ille ego; qui duxi uestros Hymenæon ad ignes,

et cecini fausto carmina digna toro:

cui te solitum memini laudare libellos,

exceptis domino qui nocuere suo:

cui tua nonnumquam miranti scripta legebas:

ille ego de uestra cui data nupta domo est. (Pont. I 2, 33-34 i 129-136)

46. Glossa *segnis* com a *æger, tristis, melancholicus*.

I tant o més megalòman que «Jo só aquest que-m dic Ausiàs Marc» (II 4 88).

Ille ego qui fuerim, tenerorum lusor amorum,
quem legis, ut noris, accipe posteritas.⁴⁷ (Trist. IV 10, 1-2)

La dramaticitat del text no crec que tingui res a veure amb Sèneca tràgic i sí molt amb les representacions figurades de la mort amb un mínim text de suport sovint dins filacteris com les que es conserven al cementiri de Pisa i al convent de Sant Francesc de Morella.⁴⁸

Sobre la *tristitia* es construeixen l'obra d'Ovidi exiliat i d'Ausiàs March poeta, com ell mateix diu en el poema 39 (*Qui no és trist de mos dictats no cur*), i de la mà d'Ovidi la *melancholia* es converteix en matèria i expressió de la cançó d'amor. No d'un amor qualsevol, d'un sentiment, sinó l'amor d'un home passonat,⁴⁹ això és afectat de la malaltia que s'anomena amor, aquella que la medicina medieval anomenava *amor hereos* (Ciavolella 1976; McVaugh 1985; Badia 1995 i 1997). Deixem ara el poema 39 per més endavant, on també tractarem el tema ovidià de l'enginy afectat per la *melancholia* («Ilija mos dits mostrants pensa torbada / sense algun art eixits d'hom fora seny, / e la rahó qui en tal dolor m'empeny / Amor ho sap, qui n'és causa estada», vv. 5-8), i anem al poema III 1:

**Així com cell qui-s parteix de sa terra,
ab cor tot ferm que jamés hi retorn,
deixant amics e fills plorant entorn
e cascú d'ells a ses falde s'aferra
dient plorant: «Anar volem ab vós.
Oh, no-ns lleixeu trists e adolorits!»
E l'és forçat aquells haver jaquits:
qui pot saber d'aquest les grans dolors?**

5

47. «Jo sóc aquell que fou poeta de tendres amors. Tu que el llegeixes, si vols conèixer-lo, escolta'm posteritat». L'expressió sembla que deriva dels *parte noui*, vg. Tibul I 5, 9; I 6, 31; III 4, 72; Properci IV 9 38.

48. Suitner (1983: 194-201); Ramos (2000-01); Alanyà (2000: 195-233). Vg. en aquest darrer llibre la il·lustració de la p. 293 amb el fresc de la dansa de la mort. Vg. també el final de les *Troianes* de Sèneca (v. 1171-1175; cf. Martínez 1995: II, 393).

49. «Un altre esguard lo meu voler pratica / quan en amar vos, dona, se contenta, / que no han cells qui amadors se mostren / passonats [i. e. malats d'amor carnal, de pura i pelada luxúria] e contra Amor no dignes» (18, 13-16); «No guard avant ne membre lo passat: / un punt estret guarda mon pensament; / no guard la fi, tenint mon seny torbat / per lo voler afectat al present. / No solament colpa del mal oblit, / ne la tristor ne-l dan que me'n vendrà: / passonat [i. e. malalt] per un present delit, / no-m jaqueix temps per veure el que serà» (78, 1-8); «Sí com, lo temps a ploure aparellat, / lo terral vent l'és a ploure avinent, / tota dolor d'altre m'és conivent / que en ma dolor sia passonat [i. e. afectat del meu dolor, que pateixi el meu

Io me'n confés a Déu e puix a vós
 que io só tal com lo de qui he parlat, 10
 car tot delit de mi és apartat,
 sí que jamás me veja delitós.
 No solament he lo delit perdut,
 ans en son lloc entrada és dolor,
 car io m'aïr havent perduda amor 15
 e jac del colp que tostemp he temut.

**No menys que mort a mi és avengut:
 no-m pot fer pus que fer perdre lo món**
 e io d'aquest a tot hom ma part don,
 puix que no am ne puc ser benvolgut. 20
**Tot ço que veig me porta en record
 lo mal present e lo que és per venir.**
 Lo negre prop lo blanc fa més lluir:
un poc delit ma dolor fa pus fort.

Io no puc dir senta dolor de mort: 25
 sa tinc lo cos e **malalt l'esperit**
d'un accident que en vida m'ha jaquit
en tal estat que no-m trob viu ne mort.
L'enteniment no-m delita en saber
e res plænt no vol ma voluntat. 30
 Io visc al món e d'ell desesperat:
 Si en altre pens, no-m calfa molt l'esper!

Oh mos amics, vullau dolor haver
e pietat de qui viu perd lo món
e majorment si algun tant hi fon, 35
 car molts hi són que en res no hi són mester,
 altres havents d'aquell menys sentiment
 que la guineu molt astut animal,
 e d'altres molts que l'entendre no-ls val
 sinó en justar aquell metall argent! 40

No sé a qui adreç mon parlament.
 perquè és llong temps no-m parle amb Amor
e dona al món no sent de ma tristor.
 Així mateix, io no n'he sentiment.

M'atreveixo a dir que aquest poema es comenta sol. Si us hi fixeu, en la primera cobla tenim aquell qui parteix a l'exili. No tornarà segur («ab cor tot ferm que jamás hi retorn»). No se'n va de pelegrinatge a Roma, o sant Jaume de Galícia o a

Jerusalem, o de viatge de negocis fins a Flandes i Brabant o a Beirut i Alexandria. I l'ambient de partença és el d'un funeral, i un detall important, amics i fills se li aferren a les faldes i li demanen d'acompanyar-lo. I hem d'entendre que no els ho permet. Només hem de llegir *Tristes* I 3 per trobar aquest mateix to. En recordaré uns versos:

Adloquor extremum mæstos abiturus amicos,
 qui modo de multis unus et alter erat.
 Uxor amans **flentem flens acrius ipsa tenebat,**
 imbre per indignas usque cadente genas.
 Nata procul Libycis aberat diuersa sub oris,
 nec poterat fati certior esse mei.
Quocumque aspiceres, luctus gemitusque sonabant,
formaque non taciti funeris intus erat.
 Femina uirque meo, **pueri quoque funeri mærent,**
inque domo lacrimas angulus omnis habet.⁵⁰ (Trist. I 3, 15-24)

I més endavant, quan parteix, la muller s'aferra a les seves espatlles («umeris abeuntis inhærens») i vol partir amb ell,

Tum uero exoritur **clamor gemitusque meorum,**
 et feriunt mæstæ pectora nuda manus;
 tum uero coniunx **umeris abeuntis inhærens**
miscuit hæc lacrimis tristia uerba meis:
 'non potes auelli! simul hinc, simul ibimus', inquit,
 'te sequar et coniunx exulis exul ero.
 Et mihi facta uia est, et me capit ultima tellus...' ⁵¹ (Trist. I 3, 77-83)

dolor]» I (90, 9-12); «Tu, esperit, qui has fet partiment / ab aquell cos qual he jo tant amat, / veges a mi, qui só passionat [i. e. malalt de *tristitia*, de *melancholia*]: / dubtant estic fer te raonament» (96, 9-12); «Mare de Déu, hages mercè de mi / e fes me ser de tu enamorat; / de les amor qui só passionat / io conec cert que só més que mesquí» (110, 41-44).

50. «Per darrer cop vaig parlar, ja a punt de partir, als meus amics, dels quals, tants com eren abans, només un o dos em restaven. La meua amant muller **se m'aferrava plorant més amargament que jo no plorava**, mentre li queien les llàgrimes per les galtes innocents. La meua filla era lluny de nosaltres, a les costes de Líbia, i no podia saber el meu destret. **Pertot on miressis, ressonaven plors i laments; semblava que dintre de casa hi hagués un plany funeral. Dones i homes, fins els infants, ploraven la meua mort, i a cada racó hi havia llàgrimes.**»

51. «Aleshores verament esclata **el clamor i els gemecs dels meus**, i mans desolades colpien els pits descoberts; aleshores verament la meua muller, **aferrant-se a les meves espatlles quan me n'anava**, barrejà amb les seves llàgrimes aquestes **tristes paraules: «No et poden arrencar de mi; junts, junts partirem»** va dir. «Et seguiré i, muller d'un exiliat, seré una exiliada. També davant meu s'obre el camí, i jo també tinc un lloc a l'extrem de la terra...».

A la cobla tercera apareixen els motius que ja coneixem i que hem vist per al poema 1 i 13: l'exili com una condemna a mort i la memòria en el temps *mutato uultu Fortuna* que «après un poc delit / repòs» l'omple de major dolor. En la cobla quarta llegim l'*ægritudo*, *melancholia* o *tristitia* («malalt de l'esperit») que el fa viure en l'absoluta indolència («L'enteniment no'm delita en saber / e res plænt no vol ma voluntat»). Com a Ovidi, només li resta la companyia dels amics a través de la poesia i a ells escriu les elegies.

A l'extrem de la terra, apartat de tothom⁵² viu l'ermità en què es converteix Ovidi en la cinquena cobla del poema 1 («com l'ermità, qui enyorament no'l creix / d'aquells amics que havia en lo món, / essent llong temps que en lloc poblat no fón, / per fortuit cas un d'ells li apareix, / qui los passats plærs li renouella, / sí que'l passat present li fa tornar», 1, 33-38), i en el poema 39 March diu que es retirarà a l'extrem de la terra a fer vida ermitana. Els ermitans d'Ausiàs March viuen en la vida trista, res té a veure la seva *melancholia* amb l'*acedia* sobre la qual sant Bernat posa en guàrdia els seus monjos.

**Qui no és trist de mos dictats no cur,
o en algun temps que sia trist estat,
e lo qui és de mals passionat** [i. e. malalt, *æger*, *melancholicus*],
**per fer-se trist no cerque lloc escur;
llija mos dits mostrants pensa torbada** 5
sens alguna art, eixits d'hom fora seny, [i. e. malalt de l'esperit]
e la rahó que **en tal dolor** m'empeny
Amor ho sap, qui n'és causa estada.

**Alguna part, e molta, és trobada
de gran delit en la pensa del trist,** 10
e si les gents ab gran dolor m'han vist,

52. «nobis habitabitur orbis / ultimus, a terra terra remota mea» Trist. I 1, 127-128 («Jo habitaré l'última frontera del món, una terra molt allunyada de la meua terra»); «me capit ultima tellus» Trist. I 3, 83 («m'acull l'última terra»); «hæc est... nouissima, uixque / hæret in imperii margine terra tui» Trist. II 1 199-200 («aquest és l'extrem de la terra... i a penes està agafada a les vores del teu imperi»); «qui procul extremo pulsus in orbe latet» Trist. III 1, 50 («aquest ciutadà que viu amagat, desterrat lluny, en la regió més remota del món»); «æger in extrimis ignoti partibus orbis» Trist. III 3, 3 («estic malalt a l'extrem d'un món inconegut»); «quamuis longe regione remotus/ absim, uos animo semper adesse meo» Trist. III 4b, 27-28 (= encara que molta terra em separi de vosaltres, el meu present us té sempre presents); «barbara me tellus orbisque nouissima magni/ sustinet» Trist. V 2, 31-32 (= una terra bàrbara, un extrem del món immens em reté); «ecquis in extremo positus iacet orbe tuorum, / me tamen excepto» Pont. I 7, 5-6 (= quin dels teus amics viu oblidat en un racó del món, llevat tanmateix de mi); «mitius exilium faciunt loca: tristior ista / terra sub ambobus non iacet ulla polis. / Est aliquid patriis uicinum finibus esse: / ultima me tellus, ultimus orbis habet» Pont. II 7, 63-66 (= els llocs poden fer més suau l'exili; no s'estén sota els dos pols una terra més trista. És alguna cosa d'estar prop dels confins de la pàtria; la terra més remota, el món més remot em posseeix).

de gran delit ma arma fon companyada.
 Quan simplement Amor en mi habita,
 tal delit sent que no-m cuid ser al món,
 e com sos fets vull veure de pregon 15
 mescladament ab dolor me delita.

Prest és lo temps que faré vida ermita
 per mills poder d'Amor les festes colre;
 d'est viure estrany algú no-s vulla dolre,
 car per sa cort Amor me vol e-m cita. 20
 E io qui l'am per si tan solament,
 no denegant lo do que pot donar
a sa tristor me plau abandonar
e per tostemps viure entristadament.
Traure no pusc de mon enteniment 25
que sia cert e molt pus bell partit
sa tristor gran que tot altre delit,
puix hi recau delitós llanguiment.
Alguna part de mon gran delit és
aquella que tot home trist aporta, 30
que planyent si lo plànyer lo conforta
més que si d'ell tot lo món se dolgués.

Ésser me cuid per moltes gens reprès
puix que tan llou viure en la vida trista,
mas io qui he sa glòria a l'ull vista, 35
desig sos mals puix delit hi és promès.
 No-s pot saber, menys de l'experiència,
 lo gran delit que és en lo sols voler
 d'aquell qui és amador verdader
 e ama si veent se en tal volença. 40

Llir entre cards, Déu vos don coneixença
 com só per vós a tot extrem posat;
 ab mon poder Amor m'ha enderrocacat
 sens aquell seu d'infinida potença.

Que la *tristitia* i el plany tenen la seva dolçor és un topos del gènere elegíac en el sentit més literal del terme i de la lamentació, que trobarem en Ovidi («est quædam flere uoluptas» Trist. IV 3, 37) i en molts altres llocs i que deriva del motiu de la consolatòria que parla de necessitat de donar expansió al dolor («Est aliquid, fatale malum per uerba leuare... Strangulat inclusus dolor atque exæstuat intus, / cogitur

et uires multiplicare suas»⁵³ Trist. V 1, 59-64).⁵⁴ D'altra banda el poema eximplitica molt clarament com March ha convertit Ovidi exiliat en expressió del nou *magister amoris* i del major dels amants, i així troba perfecta expressió per al viure trist del malalt d'amor i per a la seva desmesura («Is status, hæc rerum nunc est fortuna mearum, / debeat ut lacrimis nullus adesse modus»,⁵⁵ Trist. I 9, 37-38; «Quis tibi, Naso, modus lacrimosi carminis?» inquis: / idem, fortunæ qui modus huius erit»,⁵⁶ Trist. V 1, 35-36). També la vida de l'amant trist té la seva dolçor. Però, la tristesa i la malenconia mai no poden donar ni eloqüència ni menys un cant dolç («cano tristitia tristis», Pont. III 9, 35), perquè «la poesia és un treball joïós i reclama la pau de l'esperit» («quia carmina lætium / sunt opus et pacem mentis habere uolunt», Trist. V 12, 3-4; «Carmina prœuina sereno: / nubila sunt subitis tempora nostra malis. / Carmina secessum scribentis et otia quærunt: / me mare, me uenti, me fera iactat hiems. / Carminibus metus omnis obest: ego perditus ense / hæsurum iugulo iam puto iamque meo. / Hæc quoque quod facio, iudex mirabitur æquus, / scriptaque cum uenia qualiacumque leget. / Da mihi Mæoniden et tot circumspice casus: / ingenium tantis excidet omne malis»,⁵⁷ Trist. I 1, 39-48). Els versos d'Ausiàs March, com els d'Ovidi a Tomis, són escrits per una ment que no té la pau («llija mos dits mostrants pensa torbada / sense alguna art, eixits d'hom fora seny»), i per això mateix són durs i sense art. Com Ovidi, March també reclamarà per als seus versos l'atenció d'aquells que han sentit alguna vegada la tristesa:

Uade, sed incultus, qualem decet exulis esse:
 infelix habitum temporis huius habe.

 non est conueniens luctibus ille color

 felices ornent hæc instrumenta libellos:
 fortunæ memorem te decet esse meæ.⁵⁸ (Trist. I 1, 3-10)

53. «És un consol de poder alleujar amb paraules un destí malaurat... Si queda tancat, el dolor ofega i crema per dintre, obligat a augmentar les seves forces».

54. Von Moos 1971 (*flendi voluptas; insitus mæror animum pregravat*, T237-248).

55. «Tal és la meua condició, tal és ara la meua sort, que no hi ha d'haver cap mesura per a les meves llàgrimes».

56. «¿Quin límit posaràs, Nasó, al teu cant planyívol?» dius. El mateix que tindrà la meua malaurança».

57. «Els versos flueixen fàcilment d'una ànima serena; s'han ennuvolat de desgràcies inesperades els meus dies. Els versos exigeixen al poeta recés i pau; a mi, m'agita el mar, m'agiten els vents, m'agita la cruel tempesta. La poesia és lluny de tota mena de por; jo, en la meua ruïna, penso a cada moment que una espasa em travessarà la gola. Que arribi a fer aquests versos estranyarà al crític imparcial, i els llegirà amb indulgència, tals com són. Doneu-me un Homer i volteu-lo de tantes desgràcies; tot el seu geni sucumbirà sota uns mals tan grans».

58. «Vés, però sense ornaments, com escau al llibre d'un exiliat. En la desgràcia, porta el vestit dels dies que vius... al dol ni li escau aquest color... que aquests detalls adornin els llibres feliços; tu convé que et recordis de la meua dissort».

**...nihil hic nisi triste uidebis,
carmine temporibus conueniente suis.**

.....
Si qua uidebuntur casu non dicta Latine,
in qua scribebat, barbara terra fuit.⁵⁹ (Trist. III 1, 9–10 i 17–18)

sed quia res timida est omnis miser, et quia longo est
tempore lætitiæ ianua clausa meæ.
Iam dolor in morem uenit meus...⁶⁰ (Pont. II 7, 36–39)

Hunc quoque de Getico, nostri studiose, libellum
litore præmissis quattuor adde meis.

**Hic quoque talis erit, qualis fortuna poetæ:
inuenies toto carmine dulce nihil.**

**Flebilis ut noster status est, ita flebile carmen,
materiæ scripto conueniente suæ.**

.....
Delicias si quis lasciuæque carmina quærit,
præmoneo, non est scripta quod ista legat.

.....
**Si tamen ex uobis aliquis tam multa requiret,
unde dolenda canam, multa dolenda tuli.**

.....
**Interea nostri quid agant, nisi triste, libelli?
tibia funeribus conuenit ista meis.**⁶¹ (Trist. V 1, 1–6, 15–16, 25–26 i 47–48)

Inuenies, quamuis non est miserabilis index
non minus hoc illo triste, quod ante dedi.⁶² (Pont. I 1, 15–16)

Ecquid, ut audisti (nam te diuersa tenebat)
terra) meos casus, cor tibi triste fuit?

59. «Res no hi veuràs sinó tristesa; el poema es presenta d'acord amb el temps que l'ha inspirat... Si algunes expressions no semblen potser llatines, és que la terra on escrivia era estrangera»

60. «perquè tot malaurat és un ésser temorós i perquè la porta de la meua alegria ja fa molt de temps que és tancada. **Ja el meu dolor ha esdevingut un hàbit...**»

61. «També aquest llibre, lector atent, pots afegir-lo als altres quatre meus que he tramès de la riba gètica. **Aquest també serà tan trist com la sort del poeta i en tot ell no hi trobaràs res de dolç. Com és llastimosa la meua situació, així és llastimós el meu poema: la paraula s'acorda amb el tema...** Si algú cerqués versos lleugers o lascius, el previnc que no cal que llegeixi aquests escrits... **Si algú de vosaltres em demana per què canto coses tristes, és que, de coses tristes, n'he suportades moltes...** Entretant, **quin serà el tema dels meus llibres sinó la tristesa? Aquesta és la flauta apropiada al meu funeral.**»

62. «Hi trobaràs, encara que no hi ha un títol que mogui a compassió, que no és menys trist aquest que aquells que abans vaig enviar-te.»

Dissimules metuasque licet, Græcine, fateri,
 si bene te noui, triste fuisse liquet.⁶³ (Pont I, 6, 1-4)

Inpetus ille sacer, qui uatum pectora nutrit,
 qui prius in nobis esse solebat, abest.
 Uix uenit ad partes, uix sumptæ Musa tabellæ
 inponit pigras pæne coactas manus...⁶⁴ (Pont IV 2, 25-28s)

Perquè la tristesa ha afectat necessàriament l'enginy i li ha llevat l'eloqüència:

Ille tuos quondam non ultimus inter amicos,
 ut sua uerba legas, Maxime, Naso rogat.
 In quibus ingenium desiste requirere nostrum,
 nescius exilii ne uideare mei.

.....

Et mihi siquis erat ducendi carmina usus,
 deficit....

Hæc quoque, quæ legitis, siquid mihi, Maxime, credis,
 scribimus inuita uixque coacta manu.

Non libet in talis animum contendere curas,
 nec uenit ad duos Musa uocata Getas.

Ut tamen ipse uides, **luctor deducere uersum:**
sed non fit fato mollior ille meo.

Cum relego, scripsisse pudet, quia plurima cerno
 me quoque, qui feci, iudice digna lini.

Nec tamen emendo. Labor hic quam scribere maior,
mensque pati durum sustinet ægra nihil.

Scilicet incipiam lima mordacius uti,
 et sub iudicium singula uerba uocem?

.....

Parcendum est animo miserabile uulnus habenti

.....

Cur igitur scribam, miraris? Miror et ipse,
 et tecum quæro sæpe quid inde petam.

An populus uere sanos negat esse poetas,
sumque fides huius maxima uocis ego,

qui sterili totiens cum sim deceptus ab aruo,
 damnosa persto condere semen humo?⁶⁵ (Pont. I 5, 1-23, 29-34)

63. «És que quan et van dir el meu destret —car et retenia una terra llunyana— el teu cor no es va entristir? Bé que ho amaguis i temis confessar-ho, Grecí, és evident, si és que et conec bé, que es va entristir».

64. «L'entusiasme sagrat que nodreix el cor dels poetes i que abans solia estar amb mi, ara és absent. La meua Musa a penes compleix la seva funció i quan he pres la meua tauleta, amb prou feines obligada, hi posa les seves mans peresoses».

65. «Aquell Nasó que en altre temps no era pas l'últim entre els teus amics, et prega, Màxim, que lle-

Nos, quibus ingenium longi minuere labores,
aut etiam nullum forsitan ante fuit.⁶⁶ (Pont III 4, 11-12)

**Non hæc ingenio, non hæc componimus arte:
materia est propriis ingeniosa malis.**⁶⁷ (Tristes V 1, 27-28)

'At mala sunt', fateor. Quis te mala sumere cogit?
Aut quis deceptum ponere sumpta uetat?
Ipse nec emendo, sed ut hic deducta legantur;
non sunt illa suo barbariora loco.⁶⁸ (Tristes V 1, 69-72)

Adde quod ingenium longa rubigine læsum
torpet et est multo, quam fuit ante, minus.

.....
Me quoque despera, fuerim cum paruus et ante,
illi, qui fueram, posse redire parem.
Contudit ingenium patientia longa malorum,
et pars antiqui nulla uigoris adest.⁶⁹ (Trist V 12, 21-22 i 29-32)

geixis les seves paraules. Deixa de buscar-hi el meu enginy, perquè no sembla que ignores el meu exili... Si jo tenia alguna pràctica en l'art de compondre un poema, ara em manca... També aquests versos que llegeixes, Màxim, els escric, si em creus en alguna cosa, amb mà displicent i gairebé per força. No m'agrada de posar la meva atenció en aquesta mena d'angoixes, i la Musa, ni que la cridi, no ve al país dels salvatges getes. Amb tot, **lluïto**, com veus tu mateix, **per compondre versos, però ells no són pas més flexibles (o suaus, dòcils) que el meu destí**. Quan els rellegeixo, m'avergonyeixo d'haver-los escrits, perquè hi veig moltes coses que, a judici meu, i sóc jo qui les ha escrites, només són bones per a ésser esborrades. I, amb tot, **no les esmeno. Això és un treball més dur que escriure i la meva ment malalta no suporta res de penós**. És que, potser, he de començar a servir-me més de la llima i a cridar a judici cada mot?... S'ha d'exculpar l'ànima que té una ferida digna de compassió... T'estranya, doncs, que escrigui? També m'estranya, a mi, i em demano sovint juntament amb tu, què hi vaig a cercar. **Potser la gent té raó quan assegura que els poëtes no tenim seny, i l'exemple més clar d'aquesta dita sóc jo**, puix que, havent-me enganyat tantes vegades un camp estèril, m'entesto a amagar la meva llavor en un terreny que em perjudica?». En el poema 6 («Molt he tardat en descobrir ma falta») podríem tenir un record d'aquests darrers versos (25-26 i 32-33) en «pren me enaixí com al grosser pagès (*ager*)! que bon sement (*semen*) en mala terra (*sterili aruo*) met (*presto condere*):/ ultracuidat (*cum sim deceptus*) pensa haver bon esplet (*et sata cum multo fanore reddi!*) d'aquell terreny qui buida los graners (*dammosa humo*)» (vv. 33-36).

66. «Jo, a qui les llargues fatigues han minvat l'enginy o que potser ja no en tenia abans».

67. «**No és amb inspiració, no és amb art, que he compost aquests versos. El tema s'inspira en els meus propis mals**». Podríem traduir molt literalment «**el tema s'ha imaginat en els meus propis mals**».

68. «Però són dolents» dius. Reconec que ho són. Qui t'obliga a escollir versos dolents, o, si et sents decebut, qui et priva de deixar-los? El que és jo, no els corregeixo; que els llegeixin tal com s'han escrit aquí; no són més bàrbars que llur país d'origen».

69. «A més, el meu talent, afectat per una llarga inacció, està esmussat i és molt inferior al que fou abans... Jo també, per bé que abans ja era poca cosa, no esperis pas que pugui tornar a ésser el mateix que havia estat. La prolongada sofrència dels meus mals ha colpit el meu enginy, i no resta res de la meva antiga força».

Hoc quoque nescio quid nostris appone libellis,
 diuerso missum quod tibi ab orbe uenit.
 Quod quicumque leget (si quis leget) æstimet ante,
 compositum quo sit tempore quoque loco.
 Æquus erit scriptis, quorum cognouerit esse
 exilium tempus barbariamque locum:
 inque tot aduersis carmen mirabitur ullum
 ducere me tristi sustinuisse manu.
 Ingenium fregere meum mala...⁷⁰ (Trist III 14, 25-33)

Ipsè ego nunc miror tantis animique marisque
 fluctibus ingenium non cecidisse meum;
 seu stupor huic studio siue est insania nomen,
 omnis ab hac cura cura leuata mea est.

 Quo magis his debes ignoscere, candide lector,
 si spe sunt, ut sunt, inferiora tua.
 Non hæc in nostris, ut quondam, scripsimus hortis,
 nec, consuete, meum, lectule, corpus habes.
 Iactor in indomito brumali luce profundo,
 ipsaque cæruleis charta feritur aquis.
 Inproba pugnat hiems indignaturque, quod ausim
 scribere se rigidas incutiente minas.⁷¹ (Trist I 11, 9-10 i 35-42)

Fins dirà que ha desaparè el llatí i de parlar, que s'ha fet poeta bàrbar,⁷² i que té por de barrejar en els seus versos llatins paraules tràcies.⁷³ Potser March mai llegí

70. «Als meus llibres afegeix encara allò que pugui arribar-te, no sé ben bé què, enviat de l'altra part del món. Quisvulla que ho llegeixi —si algú ho llegeix—, consideri abans en quin temps ha estat escrit i en quin indret. Serà indulgent per als meus escrits, quan sabrà que llur temps fou l'exili i l'indret una terra bàrbara, i s'admirarà que, entre tantes adversitats, la meua trista mà hagi arribat a compondre un poema. El meu enginy s'ha perdut en la desgràcia»

71. «Jo mateix, ara, m'admiro que amb tants d'embats de l'ànima i de la mar, no s'hagi abatut el meu enginy. Sigui inconsciència el nom d'aquest afany, sigui follia, és amb aquest treball que tots els meus treballs foren alleujats... Per això has d'ésser més indulgent amb aquests versos, lector de bona fe, si són inferiors, com ho són, als que esperaves. No els he escrits, com en altre temps, en el meu jardí, ni tu, llit meu de costum, suportes el meu cos. M'agita l'abisme indomable sota la llum hivernal, i el paper mateix és colpit per les blavoses aigües. La tempesta lluita acarnissada i s'indigna que gosi escriure mentre ella llança contra mi inflexibles amenaces».

72. «Nec tamen ingenium nobis respondet, ut ante/ sed siccum sterili uomere litus aro... Pectora sic mea sunt limo uitata malorum, / et carmen uena pauperiore fluit. / Si quis in hac ipsum terra posuisset Homerum, / esset, crede mihi, factus ille Getes» (Pont. IV 2, 15-22) (= L'enginy, però, no em respon com abans i llauro amb rella estèril una riba àrida... La ment està viciada pel llot dels mals i el meu cant surt d'una vena més pobra. Si Homer mateix hagués estat posat en aquesta terra, fins ell, creu-me, hauria esdevingut geta).

73. «Dicere sæpe aliquid conanti —turpe fateri!—/ uerba mihi desunt dididicique loqui. / Threicio

aquesta *Trista*, però s'immergí tant en Ovidi exiliat, que quan l'imità cometé el flagrant barbarisme de «Cell Teixion qui·l buitre·l menja·l fetge». I amb aquesta mostra acabo. Penso que Ausiàs March, quan es confessa poeta i mestre d'amor, també es confessa com a poeta respecte a l'Ovidi exiliat. Ovidi amorós i exiliat eren inseparables al llarg de tota l'Edat Mitjana en el comentari escolar, com documenten les *Heroïdes* i les *Tristes* de la Biblioteca Nacional de Madrid. Que puguem trobar-ne més o menys records concrets no és tan important com el valor que vulguem donar-los, o millor dit com el valor que tenien per a March poeta i quant ens apropen a la idea que March tenia de la seva pròpia obra i d'ell mateix com a poeta. Que precisament sobre Ovidi exiliat estiguin escrits els dos poemes que la tradició ha proposat com a proèmials i, per tant, com a definidors i intèrprets de l'obra d'Ausiàs March no em sembla una dada gens menyspreable. Ausiàs March és un poeta i primer de tot ha d'entendre's i confessar-se com a tal, això és respecte a la tradició i literàriament. A la cort d'Alfons el Magnànim a València, em costa d'imaginar un poeta que escriu versos durs i sense art sense allò que avui anomenem una poètica prèvia. Ovidi, que més que mestre en amor era el gran mestre de l'art retòrica vessada en el vers i en l'elegia, oferia una solució intel·ligent i culta adequada a la brillant cort del Magnànim a la seva ciutat de València (cf. Torró 2005).

I per acabar em citaré per última vegada a mi mateix en el meu primer article sobre Ovidi amorós i Ausiàs March amb alguna variació: «No voldria moure ningú a pensar en un Ausiàs March lector de (i aquesta és la variació) *Tristia* i *Epistula ex Ponto*. Ni ho he proposat ni tampoc ho he demostrat. Parlo d'un poeta que coneixia Ovidi, que hi tenia accés, que fins se sabia de memòria fragments importants d'Ovidi exiliat en llatí i que trenava en el seu text llocs i records d'Ovidi». No penso que sigui temeritat afirmar que Ausiàs March es construeix, es proclama i s'entén a ell mateix com a poeta d'amor respecte Ovidi amorós i sobretot exiliat, fins al punt d'ésser tan exageradament ovidià, que és capaç de barrejar algun barbarisme en els seus versos.^{73bis} Com Ovidi exiliat serà el poeta de la *inventio* torbadora (*ingenium*, *imaginatio*) i de la dura *elocutio*, que nega l'*ars* (*scientia*), que construeix els seus versos amb els propis mals («materia est propriis ingeniosa malis»).

Scythicoque fere circumsonor ore,/ et uideor Geticis scribere posse modis./ Crede mihi, timeo ne sint inmixta Latinis/ inque meis scriptis Pontica uerba legas» Trist. III 14, 45-50 (=Quan m'esforço a dir alguna cosa —vergonya fa confessar-ho—, sovint em manquen paraules: he desaprès de parlar. Al meu voltant no sento gairebé més que la llengua tràcia o l'escita i em sembla que podria escriure en versos gètics. Creu-me, temo que se'm barrejin amb els llatins i que en els meus escrits llegeixis paraules pòntiques).

73bis. No és gaire creïble que el falconer del rei no sabés els noms dels ocells en català si no era l'engany

No he volgut esgotar la vena poètica ovidiana de March. Si el 1999 explicava que d'acord amb la *lectura Ovidii* la metàfora marinera era una metàfora d'amor i així és, també és la metàfora d'una ànima sacsejada. Escriptura, ànim i mar tempestuosos se sobreposen en Ausiàs March, com en l'Ovidi de les *Tristes* i *Pòntiques* (*Tristes* I 11). I respecte d'Ovidi exiliat i amorós podria haver escrita la tornada del poema 51.

Plena de seny, no m'abreugeu lo viure,
car, mentre visc, vostra llaor s'allarga
e, vós lloant, no-m trob la boca amarga
ne tard la mà com de vós vull escriure.

Aquest és un motiu derivat de l'èpica que els elegíacs llatins van traslladar a la poesia d'amor. Apareix en Ovidi amorós (*Am.* I 3 19-26; II 17 27-28 i 33-35) i és reiteratiu en els poemes d'exili:

Quantumcumque tamen praeconia nostra ualebunt,
carminibus uiues tempus in omne meis.⁷⁴ (*Tristes* I 6, 35-36)

Quanta tibi dederim nostris monumenta libellis,
o mihi me coniunx carior, ipsa uides.
Detrahat auctori multum fortuna licebit,
tu tamen ingenio clara ferere meo;
dumque legar, mecum pariter tua fama legetur,
nec potes in maestos omnis abire rogos...⁷⁵ (*Trist.* V 14, 1-7)

Com haurà observat el lector, d'acord amb els motius i la font que donen origen al poema 1 d'Ausiàs March, i amb el tractament que el mateix motiu té en altres llocs de la seva poesia, com ara el poema 111, el text correcte d'aquest poema és el que transmet el cançoner *J* (Biblioteca Nacional de París, esp. 225; *A* en la tradició marquiana), i no el de *N* (Hispanic Society of America, Nova York, B 2281), en contra del que han defensat als darrers anys Dilla (1998) i Di Girolamo (1998: 84-86, 294-297; 2004: 90-92, 399-401).

Deixem, però, la crítica textual per al final, i reprenem Lucà i Virgili escolars de l'inici. Com he dit, el còdex de les *Pòntiques* de Ripoll conté també, Lucà, que Badia (1981b; 1993: 201-207) ha proposat per al poema 29 (*Sí com lo taur se'n va*

de la lletra escrita. El mot *buitre* podria venir una glossa interlineal castellana o aragonesa. *Vultur* s'assembla més a *voltor*.

74. «Sigui quin sigui, amb tot, el valor de les lloances, viuràs per sempre en els meus versos».

75. «Quin monument t'han elevat els meus llibres, muller, que estimo més que a mi mateix, ja ho veus. Encara que el destí rebaixi molt llur autor, tu, amb tot, esdevindràs famosa per obra del meu enginy. Mentre

fuit pel desert). En efecte la *Farsàlia* era també text escolar. Llegim el començament del *Plant dolorós de la reina Hècuba* de Joan Roís de Corella:

Cruel, ficta, mortal e sangonosa pau Eneas e Antenor havien finat deu anys passats après que·ls superbos grecs en les fèrtils ribes d'Àsia havien posat llurs riques tendes. **Los camps** veïns de nostra ciutat, no solament tints mas fins en lo profunde centre de **sangs** enemigues gregues e troianes en gran abundància **abeurats, fertilitat als sol·lícits llauradors prometièn. En altitud que de lluny mirar se podia, estaven no mesclats en nombre sens compte los cossos, acompanyats d'ossos de la consumpta carn ja despullats** d'aquells qui a la cruel citació de la mort primers comparegueren.

Oh veritat de gran meravella no immèritament als qui l'oïran dubtosa! *Que, partint-se dels cossos esquinçats llurs enemigues ànimes, no se'n partia la mortal inamistat. Ans, si per cas o perquè eren tants que la terra reebre no·ls podia se mesclaven, en breu espai los uns a part dels altres eren, retenint en la descolorida cara aquella ferocitat que fins al darrer espai del viure·ls acompanyava, i en diverses esquadres als vius paria que·ls morts desijada batalla esperaven. Fins que multitud de diversos ocells en companyia d'animals salvatges, dels ossos la carn despullant, mobles e volants sepultura los donaven*, perquè semblant a la inquieta vida fos llur darrera sepultura. Los ossos dels quals, si una flama ensems cremar assajava, com la humida sal, ab so espantable, los uns dels altres ab velocitat no poca s'apartaven (ed. Badia 1991, 212)

Els mestre de l'espectacle de la mort en un camp de batalla i de la nota truculenta i macabra havia d'ésser Lucà:

Cæsar, ut **Hesperio** uidit satis **arua natare sanguine...**

Tamen omnia passo,
postquam clara dies Pharsalica damna retextit,
nulla loci facies reuocat **feralibus aruis**
hærentis oculos. Cernit **propulsa cruore**
flumina et excelsos cumulis æquantia colles
corpora, sidentis in tabem spectat **aceruos**
et Magni numerat populos, epulisque paratur
ille locus, uoltus ex quo faciesque iacentum
agnoscat. Iuuat Emathiam non cernere terram
et lustrare oculis **campos sub clade latentes**.
Fortunam superosque suos in sanguine cernit.
Ac, ne læta furens scelerum spectacula perdat,
inuidet igne rogi miseris, cæloque nocenti
ingerit Emathiam...

*Petimus non singula busta
discretosque rogos: unum da gentibus ignem,
non interpositis urantur corpora flammis.*

.....

capit omnia tellus

quæ genuit; **cælo tegitur qui non habet urnam.**
 Tu, cui dant pœnas inhumato funere gentes,
 quid fugis hanc cladem? Quid **olentes** deseris **agros?**
 Sed tibi **tabentes populi Pharsalica rura**
 eripiunt **camposque** tenent uictore fugato.
 Non solum Hæmonii funesta ad pabula belli
 Bistonii uenere lupi tabemque cruentæ
 cædis odorati Pholœn liquere leones.
 Tunc ursæ latebras, obscæni tecta domosque
 deseruere canes, et quidquid nare sagaci
 æra non sanum motumque cadauere sentit;
 iamque diu uolucres ciuilia castra secutæ
 connueniunt. Vos, quæ Nilo mutare soletis
 Threicias hiemes, ad mollem serius Austrum
 istis, aues. Numquam tanto se uolture cælum
 induit aut plures presserunt æra pinnæ;
 omne nemus misit uolucres omnisque cruenta
 alite sanguineis stillauit roribus arbor.
 Sæpe super uoltus uictoris et inopia signa
 aut cruor aut alto defluxit ab æthere tabes
 membraque deiecit iam lassis unguibus ales.
 Sic quoque **non omnis populus peruenit ad ossa**
inque feras discerptus abit; non intima curant
 uiscera nec totas auidæ sorbere medullas:
 degustant artus. Latia pars maxima turbæ
 fastidita iacet; **quam sol nimbique diesque**
longior Emathiis resolutam miscuit aruis⁷⁶
 (VII, 728-729, 786-799, 803-805, 818-846)

jo sigui llegit, ensems amb mi serà llegida la teua fama, i no pots anar sencera a la trista pira». Vg. també *Tristes* III 7, 45-52; *Tristes* IV 10; *Pont.* III 1, 57s.

76. «Cèsar, quan veu que **els camps són prou banyats de sang** hespèria... Això no obstant, després de tots aquests turments, quan la claror del dia revelà els desastres de Farsàlia, cap altra aspecte del lloc li fa apartar els seus ulls clavats **en els camps fúnebres**. Contempla els corrents dels **rius** accelerats pel flux de **la sang, els cúmuls de cadàvers que igualen en alçada les altes carenes**, contempla **els cúmuls de morts que es descomponen en putrefacció**, i compta els pobles de Magne. Es fa disposar el banquet en aquell lloc des d'on pugui reconèixer les cares i l'aspecte dels caiguts. Li agrada de no veure el terra de l'Emàtia i recórrer amb la mirada **els camps amagats sota la mortaldat**. Reconeix en la sang la seva bona fortuna i el favor dels déus. I, en la seva follia, per no perdre's l'espectacle radiant dels seus crims, nega als desgraciats el foc de la foguera i exposa l'Emàtia a una atmosfera nociva... *No demanem fogueres (o pires) individuals i sepulcres separats: concedeix un sol foc a tots junts, que tots els cossos siguin devorats per una mateixa flama...* La terra acull tot el que ha engendrat, **el cel cobreix el qui no té una urna**. Tu, que castigues tantes gents **amb una mort sense sepultura**, per què fuges d'aquesta catàstrofe? Per què abandones **aquests camps pudents**? Beu aquestes aigües, Cèsar, respira aquest aire si pots. Però **els pobles en putrefacció r'arrabassen els camps de Farsàlia, ocupen les planes** i fan fugir el vencedor. No solaments **els llops bistonis acudeixen a les pastures fúnebres de la guerra** hemònia, sinó també **els lleons, flairant la fetor de la matança cruenta**, abandonaren el Fòlce.

Més endavant la memòria de Corella féu present l'*Eneida* i se sobreposà als versos de Sèneca tràgic. Algun moment fins fa pensar en el poema primer d'Ausiàs March (*en cursiva*):

Io no sé si dormia, que augment de dolors m'havia portat que, no menys dormint que vetlant, nostres passats e presents dans sempre ab plorosos ulls pensava. A mi paregué ensem veure e oir l'ombra d'aquell cavaller invencible, fill meu Hèctor, que ab cansada e plorosa veu, dessemblant a aquella que vivint parlava («Ignota tandem uenit afflictæ quies / breuisque fessis somnus obrepsit genis, / si somnus ille est mentis attonitæ stupor: / cum subito nostros Hector ante oculos stetit, / non qualis... / sed fessus ac deiectus et fletu grauis / similisque nostro, squalida obtectus coma», Troades 440-450; «In somnis ecce ante oculos mæstissimus Hector / uisus adesse mihi largosque effundere fletus», Æn. II 270-1), fredament tocant la mia mà dreta quasi plorant deia: —Llevàt («Dispelle somnos», Troades 452), Hècuba, reina sobre totes miserable, que si-ls cruels fets per força d'armes a nostre decaïment perdonat haguessen, la mia mà dreta sola bastava la superba ira dels enganosos grecs amansar i raure de les penses humanes eternament lo nom de Grècia («si Pergama dextra / defendi possent, etiam hac defensa fuissent», Æn. II 291-2). Llevàt, trista mare, mira de nostra destrucció lo darrer dia («Uenit summa dies et ineluctabile tempus / Dardaniæ...» Æn. II 324-325).

Oh doloroses dones, les qui ab pèrdua de fills passau per lo camí de dolor materna, pensau ab quanta cuita respondre e abraçar ensem volguí a la llaugera ombra, la qual, enganant los débils braços («quæsiui Hectorem: / fallax per ipsos umbra complexus abit», Troades 459-460), *fèu-se absent de la mia vera o ficta vista, refrescant les passades nafres ab record present d'aquell passat mal*, quan lo cos sens ànima d'aquest fill meu, pare de cavalleria, fón rossegat per los nostres e seus camps troians, lligat a la coa del cavall d'Aquil·les, llaurant la terra a l'entorn dels murs de la sua ciutat en presència de sos vassalls («In somnis ecce ante oculos mæstissimus Hector / uisus adesse mihi largosque effundere fletus, / raptatus bigis ut quondam, aterque cruento / puluere perque pedes traiectus lora tumentis», Æn. II 270-3; «aut cum superbo uictor in curru stetit / egitque habenas Hectorem et Troiam trahens», «cum ferus curru incito / me membra raperet et graui gemeret sono/ Peliacus axis pondere Hectoreo tremens» Troades 188-9, 413-5). Acostí'm a Príam que ensem amb mi-s dolia, puix equalment abduis perdiem, perquè li digués la darrera e dolorosa vista de l'ànima d'aquell qui, vivint, en força e prudència així als altres hòmens avançava ab humanitat tan benigna, que més fill dels déus que nostre se jutjava. Però ma llengua, dessecada per abundant, sangonós plor de mare dolorada, no pogué formar lo començ de mes paraules, ans que la gran remor de la nostra cànt e ja encesa ciutat («Troiam incensam et prolapsa uidentem / Pergama», Æn. II 555-556) me forçà girar los plorants ulls a la porta de la tancada cambra, per la qual, ab forts destrals en diverses parts trencada, l'espasa treta, ab superba, iniqua continença, desesperant a misericòrdia, Pirro entrava («Ipse inter primos correpta dura bipenni / limina perrumpit postisque a cardine uellit / æratos; iamque excisa trabe firma cauauit / robora et ingentem lato dedit ore fenestram»; «Instat ui patria Pyrrhus: nec claustra nec ipsi/ custodes sufferre ualent; labat ariete crebro / ianua, et emoti procumbunt cardine postes. / Fit uia ui...», Æn. II 479-482, 491-494) (ed. Badia 1991, 213).

Fón lo mortal colp lligat a les darreres esforçades paraules de Príam, amagant la tallant espasa en lo seu envellit, dèbil e ruat coll, la qual, per no tornar per lo camí on entrada era,

acabà tallar aquella part poca que del primer colp restava. Prenent aquells blancs cabells ab la mà esquerra, los quals la daurada reial corona de tota Àsia en triumfo de gran majestat apla-nats havia, caigué sens cap, com a tronc envellit, lo cos del rei («læua manu / coma reflectens regium torta caput, / alto nefandum uulneri ferrum abdidit» *Troades* 46-48; «implicuitque comam læua dextraque coruscum / extulit ac lateri capulo tenus abdidit ense. / Hæc finis Priami, fatorum hic exitus illum / sorte tulit, Troiam incensam et prolapsa uidentem / Pergama, tot quondam populis terrisque superbum/ regnatorem Asiae. Iacet ingens litore truncus / auolsunque umeris caput et sine nomine corpus» *Æn.* II 552-558), «cobrint los païments de la nostra real cambra de tapits carmesins, tints de sangonosa porpra en tan gran abundància, que les òrfenes filles llurs peus no podien fer estalvis que en la corrent sang de Priam no-s banyassen» (ed. Badia 1991, 214).

Jo diria que és suficient. Joan Roís de Corella degué haver llegit i comentat a classe el segon cant de l'*Eneida*. Des de sempre ha estat un dels més llegits, comentats i traduïts, i qui signa hagué de traduir-lo en el seu examen de selectivitat l'any 1977. Per això mateix va descobrir de seguida els records de l'*Eneida*. Però el passatge més llegit de tothom en tots els temps fou i ha estat el dels amors de Dido i Eneas, i ja des dels mateixos temps d'Octavià

Et tamen ille tuæ felix Æneidos auctor
contulit in Tyrios arma virumque toros,
nec legitur pars ulla magis de corpore toto,
quam non legitimo foedere iunctus amor⁷⁷ (*Tristes* II, 533-6)

I entre aquests versos de l'*Eneida* apareix el motiu de la vetlla nocturna de l'amant amb el contrast entre la quietud de la natura i el turment personal de l'enamorat, quan Dido en la nit fatal es ratifica cada vegada més en el propòsit de llevar-se la vida (*Æn.* IV 522-533). Joan Ferraté (1968) i qui signa aquest text (1999) hi veuen la font del poema 28 (*Lo jorn ha por de perdre sa claror*). Ausiàs March fins quan llegia Virgili seguia Ovidi.

Llavors **els óssos** abandonaren els amagatalls, **els gossos immunds** els seus caus i habitacles i tot els animals que amb nas sagaç flairen l'aire malsà i infecte pels cadàvers; ja es reuneixen **els ocells** que durant molt temps han seguit els exèrcits de la guerra civil. Vosaltres, ocells que soleu canviar els hiverns tracis pel Nil, arribàreu més tard al càlid austre. Mai el cel no es cobrí de **tants voltors** ni bateren l'aire major nombre d'ales; tots els boscos enviaren els seus ocells i tot arbre ensangonat per un ocell degotà rosades sanguinolentes. Sovint sobre el rostre del vencedor i sobre les impies ensenyas caigueren de dalt el cel sang o podridura, i **l'ocell** deixà caure membres de les seves urpes ja cansades. Així doncs, tot aquest poble no arribà a quedar en els ossos, sinó que fou especejat entre les bèsties ferotges; aquestes no es preocupen de les vísceres més internes ni de xuclar àvidament totes les medul·les: assaboreixen els membres. La major part de la multitud llatina jeu menyspreada; després el sol, les pluges i el pas del temps la reduiran a pols i la barrejaran amb els terrers ematis...»

77. «Tanmateix el benaurat autor de la teva *Eneida* portà al llit de la tília les armes i l'heroi, i res no és més llegit del conjunt de l'obra que aquest amor no sancionat per cap vincle legítim».

Com he dit unes pàgines enrere, d'acord amb el motiu i la font que donen origen al poema I d'Ausiàs March i d'acord amb el tractament que el mateix motiu té en altres llocs de la seva obra, com és ara el mateix poema III, el text d'aquest poema en la transmissió ha d'ésser el de *J*, manuscrit *A* en la nomenclatura marquiana fixada per Pagès (1912-1914). Aquest editor escollí el text de *N*, però uns anys més tard Pere Bohigas (1952-59) preferí el text del manuscrit *A*. Joan Ferraté (1979 i 1992) es mostrà partidari del text de Bohigas. El text de Bohigas tenia, però, un petit error de lectura, perquè *A* diu «loc poblat» (*ABDG²KNbcde*) i no «lo poblat» (a) («los poblats» *L*), un error que ha corregit Archer, tot i que opta per *N* (1997: 37-40) i reproduceix *A* en apèndix (1997: *Apèndix*, 41-45). Robert Archer havia proposat una doble redacció (1990-91), i Xavier Dilla li respongué (1998) negant-la, amb la qual cosa estic d'acord, però optant pel text de *N*. Amb Dilla coincidí Costanzo Di Girolamo (1998 i 2004) en la seva esplèndida antologia comentada de March. Llegim ara els textos de *N* i de *A*:

Text de N

Axi com cell qui-n lo somni-s delita
e son delit de foll pensament ve,
ne pren a mi, que-l temps passat me té
l'imaginar, qu' altre bé no y abita.
Sentint estar en aguayt ma dolor,
sabent de cert qu-en ses mans he de jaure.
Temps d'avenir en negun bé-m pot caure;
co qu-és no res a mi és lo millor.

Del temps passat me trob en gran amor,
amant no res, *pus és ya tot* finit.
D'aquest pensar me sogorn e-m delit,
mas quant lo pert s'esforca ma dolor.

Text de A

Axi com cell qui en lo somni-s delita
e son delit de foll pensament ve,
ne pren a mi que-l temps passat me té
l'imaginar, qu' altre bé no y abita.
Sentint estar en aguayt ma dolor,
sabent de cert qu-en ses mans he de jaure.
Temps de -venir en negun bé-m pot caure;
aquell passat en mi és lo millor.

Del temps present no-m trobe amador,
mas del passat qu-és no res e finit;
d'aquest pensar me sojorn e-m delit,
mas quant lo pert, s'esforça ma dolor.

Al meu entendre el problema és en el v. 9, on un copista ha llegit *passat* on el text deia *present*, sigui perquè la vista se li n'ha anat un moment al vers anterior (*aquell passat*) o al següent (*mas del passat*), i a partir d'aquest error i volent esmenar-lo algú va reescriure els v. 8-10, des del v. 10 (*mas del passat qu-és no res e finit*). *Present* i *passat* comencen i acaben amb les mateixes consonants i fins no és estrany trobar-se la grafia *pasat* en textos de l'època. La confusió encara fóra més fàcil, si *present* aparegués en forma abreujada (*present*) i encara la nasal (*presēt*). Una cosa així va passar en el text de *L* (Biblioteca Nacional de Catalunya, 9):

Axi com cell qui-n lo sompni-s delita
e son delit de foll pensament ve,
ne pren a mi, que-l temps passat té

l'ismaginar, c. altre bé no y habita.
Sabut de cert l'aguayt ma dolor,
e no ignor qu-en ses mans he de jaure.
 Temps de ·venir en dengun bé·m pot caure;
 so qu-és no res en mi és lo millor.

El motiu i les fonts del passatge ens fan saber que hem de triar el text *A* amb el «temps present» en contrast amb el «temps passat» que manca en la tradició que representa *N* (*BDEG²KLabcde*), i també ens ho fa saber Ausiàs March en altres llocs de la seva obra com els pòemes 111 («Tot ço que veig me porta en record / lo mal present e lo qu-és per venir. / Lo negre prop lo blanc fa més lluir: / un poc delit ma dolor fa pus fort», v. 21-24), 74 («Aquest meu fet, bona fi no l'acull / e lo present és ple de gran tristor: / aquesta ve del dan avenir, / que de present lo tinc davant mon ull», v. 41-44); 78 («No guard avant ne membre lo passat: / un punt estret guarda mon pensament. / No guard la fi, tenint mon seny torbat / per lo voler afectat al present. / No solament colpa del mal oblid, / ne la tristor ne·l dan que me'n vendrà: / passionat per un present delit, / no·m jaqueix temps per veure el que serà», v. 1-4), 95 («La mort, qui tol lo agradable don / que vida i sorts als hòmens volen dar, / quant és de mi m'ha tolt sens mi matar: / de mos tres temps, me resta lo que fón. / D'aquest present a tot hom dó ma part, / car no hi ha res que·m vinga en plær; / del venidor no vull haver esper, / puix la tristor és a mi dolç esguard», vv. 33-40); 120 («En contra amor no puc haver orgull / que totalment e en breu lo meta a part, / mas los meus senys forans tinc de sa part, / per què·ls dins prenc e, dels de fora, l'ull. / Oh tu, record, no·t records bé algú / e del present perda l'imaginar / e tu, mon ull, res no vullés mirar: / lladoncs lo toc no farà molt sens tu!», vv. 81-88).

Encara podem considerar els textos més antics dels que coneixem fins ara que se serviren del poema 1 des March. El primer de tots és Pere Torroella a María López de Biu per la mort del seu espòs Martín de Ansa:

¡O amicia de tantos nombrada e cuasi de ninguno sentida! ¿Quién puede imaginar el dolor que en tal caso tú dexas al rancayente [i. e. renqueante] amigo? Por cierto ninguno. Mas considerando, señora, cuando vos, mujer y enamorada, llamávæ de la mía tanta pasión por extrema, he figurada la vuestra, e por tanto he deslberado con la presente no consolarvos, ca un tan exceso dolor non admiete consuelo, mas quiero reducir a la memoria algunas cosas, las cuales, sin duda, la mucha pasión, como suele, vos ha distraídas del pensamiento e atraídas aquellas que sin aprovechar atormentan. *Ca vos agora*, señora, *detenida en la fantasía la emprenta de la semblança suya*, *contempláis cada una parte de aquella*, e recordando las cosas *pasadas, preguntando e respondendo, repetís* una a una cuantas razones ensemble passastes, revisitáis los lugares donde con él estuviestes, e diziendo: 'aquí le miré', 'aquí le fable', 'aquí le enojé', *amando las cosas passadas amæs cosa ninguna. La recordança de las cuales, puesto que en son de olvido amortigüe la pena, so aquella dulce aparença el ponçoñoso venino de vuestras llagas se asconde, ca de aquí se esfuerça el deseo, el cual, falliesciendo la esperança, conduce el dolor al extremo. Si aquestas vanas imaginaciones, señora, olvidar non se pueden*, esquivando soledad e fuido

ocio a vos de vos mesma, pensad, el tiempo que pensarés, amaves hombre e por consiguiente a la muerte sujeto... Aquesta parte del que vulgarmente llamamos vida no es otra cosa salvo un camino por a ir a la muerte, la cual muerte ocupa aquel que passamos, conduce aquel que fazemos, del avenidero certificada; e de aqueste pelegrinaje es aún la meatad robado *del sueño*; y en el restante, cuando por recordança de males passados, cuando por intento de los presentes e cuando por rezelo de los avenideros vevimos, si entre ellos vevir se puede, acompañados de tantas passiones e tales que la muerte, la cual por más grave juzgamos, como a un bien e fin de todos sus males desear se devría (ed. F. J. Rodríguez Risquete 2003: 398-407)⁷⁸

Altra vegada apareixen els tres temps («quando por recordança de males passados, quando por intento de los presentes e quando por rezelo de los avenideros»), i tenim traducció dels v. 7-8 («No-m trobe amador, / mas del passat que és no res e finit») en «amando las cosas passadas amæs cosa ninguna».⁷⁹ Martín de Ansa morí en octubre de 1451, i aquest text és fins ara el testimoni més antic datable del coneixement d'Ausiàs March a la cort de Joan de Navarra. Havia esclat la guerra a Navarra, al mateix mes d'octubre el rei detingué a Aibar Carles de Viana i no l'alliberà fins a 1453. Pere Torroella passà al servei d'un altre fill de Joan de Navarra, el seu fill Joan, futur arquebisbe de Saragossa, que feia poc Lluís i Bernat Torroella, germans de Pere, havien acompanyat a Nàpols. Martín de Ansa era *merino* de la Ribera, *alcaide* del castell de Tudela i cambrer major del rei de Navarra. Participà en els primers episodis bèl·lics immediatament anteriors a l'esclat de la guerra civil i fou sempre fidel a la persona de Joan de Navarra. Per tant, Pere Torroella en octubre de 1451 encara era a la cort navarresa i en la del rei, no pas entre els partidaris del príncep revoltats (Rodríguez Risquete 2003).

Joan Roís de Corella se serveix del poema primer en la *Lamentació de Biblis*:

Però, vençuda e més abandonada per terrible son, la mia mà esquerra, en lloc de coixí, sostingué la mia cara freda e banyada d'enamorades llàgrimes; així *lo plent dormir algun descans consentí a ma tribulada pensa, e pareguém* reposar en los bells braços de Cauno, tenint tan prop la mia boca de la sua, que no tenia poder de dir-li l'extrema pena que fins en aquella hora sofert havia.

Però *lo somni*, envejós de tanta glòria mia, *essent més breu del que jo volguera, absentà de mi la possessió de tan gran benaventura, fent-me report de tanta dolor*, que a la d'infern la comparava. E comencí a dir, ab veu rogallosa per sanglots de dolorós plor: —Oh, més que altra atribulada! E quina fi portarà *aquest somni*? Io bé veig que la bellea de Cauno no mereix sinó per mi ésser posseïda, però nou-me ésser-li germana. Mas crec que *los somnis no són del tot vans*, e si ho són, la vanitat d'ells no-m pot toldre *l'extrem delit del qual ells m'han fet report*. E

78. Rodríguez Risquete (2003: 402-403) assenyala en nota la font marquiana d'aquest fragment de la consolatòria.

79. En el present hi ha el somni o la il·lusió: «Ca vos agora, señora, detenida en la fantasía l'emprenta de la semblança suya, contempláis cada una parte de aquella, e recordando las cosas pasadas», que es «cosa ninguna».

plagués a Déu en tan plent dormir passàs ma vida! Però *dobré's ni alegrar-se de les coses passades* fallença de seny ho causa (ed. Miquel i Planas, 194; ed. Martos 2001, 200)

E recitades a mi tals paraules, e fallida ma esperança, *fugiren de mi tots mos sentiments*. O be-naventurada mort, terme darrer de les coses, la qual deixant reposar los alegres en felicitat, véns als qui-t desigen! Però los fats cruels no permeteren *tan plent dormir*, car Latesis encara no era enjudada de tirar lo fil de ma vida (ed. Miquel i Planas, 198; ed. Martos 2001, 203-204).

De la *Lamentació de Biblis* no podem extreure arguments a favor de l'una o de l'altra versió. No és el cas del *Plant dolorós de la reina Hècuba* i dels d'aquests passatges que torno a copiar:

Io no sé si dormia, que augment de dolors m'havia portat que, no menys dormint que vetlant, nostres passats e presents dans sempre ab plorosos ulls pensava. A mi paregué ensems veure e oir l'ombra d'aquell cavaller invencible, fill meu Hèctor...

Oh doloroses dones, les qui ab pèrdua de fills passau per lo camí de dolor materna, pensau ab quanta cuita respondre e abraçar ensems volguí a la llaugera ombra, la qual, enganant los dèbils braços, *féu-se absent de la mia vera o ficta vista, refrescant les passades nafres ab record present d'aquell passat mal...* (ed. Badia 1991, 213).

Pel que fa al v. 36 «per fortuit cas»(ADG²KL*Babcde*) / «fortuit cas» (NE), s'ha de tenir en compte que en *fortuit* en la llengua medieval podem tenir diftong o no, com en *juí*. Per tant, contra el que diuen Dilla (1998: 218-9) i Di Girolamo (1998: 296; 2004: 401) no hi ha raons mètriques que facin dolenta la lliçó «per fortuit cas». La caiguda de preposicions i conjuncions monosil·làbiques a l'inici d'un vers és d'allò més habitual, i *per* podia fins representar-se abreujat amb una sola lletra. En aquest cas era fàcil convertir *fortuit* en trisíl·lab, i pel que fa a *aparèixer* (o *aparer*) amb valor transitiu degué ésser tan rar que fins el DCVB només dona un cas en Ramon Llull. Un cas semblant, el testimonia altra vegada *L*:

Per fortubit cas hu d'ells l'apareix

Com veieu, ha fet *fortuit* trisíl·làbic i ha resolt la hipermetria convertint el pronom *li* en *l'*, com podem llegir en tants altres llocs de March i fins en el mateix poema primer («mas com se'n part, l'és forçat congoixar»). En efecte, la transmissió textual sempre acaba essent bimembre en la crítica neolachmanniana, i l'editor cada vegada ha d'acabar escollint entre dos textos i dues lliçons que l'*stemma* transforma en equipolents. L'examen necessari dels manuscrits i de les variants mai no suplirà el bon lector. Di Girolamo és un excel·lent lector, també ho era Pere Bohigas, i penso que va encertar com mostren els arguments externs al text que he aportat d'Ovidi, del mateix Ausiàs March i de Pere Torroella i de Joan Roís de Corella.

Doncs bé, penso que ja hem reconstruït una bona part de l'antologia de clàssics antics que llegí March en els seus anys de formació, i que llegien tots: Sèneca tràgic, Ovidi, Virgili, Lucà i algun historiador.⁸⁰ Ausiàs March poeta i mestre d'amor escollí Ovidi i sobretot Ovidi exiliat per donar expressió al trist viure del malalt d'amor. Ovidi escriví també un art d'amor, i a la primera meitat del segle xv el saber i la ciència (això és l'art) eren representats per l'escolàstica i Aristòtil (Cabré 1996), però aquest és un altre capítol.

JAUME TORRÓ TORRENT
Institut de Llengua i Cultura Catalanes,
Universitat de Girona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALENYÀ 2000: Josep Alenyà I Roig, *Urbanisme i vida a la Morella medieval (s. XIII-XV)*, Morella, Ajuntament de Morella-Associació d'Amics de Morella i Comarca.
- ARCHER 1990-91: Robert Archer, «El manuscrit N d'Ausiàs March a la Hispanic Society of America», *L&L*, 4, 359-422.
- ARCHER 1997: Ausiàs March, *Obra completa*, ed. Robert Archer, Barcelona, Barcanova, 2 vols.
- BADIA 1981a: Lola Badia, «De verms», *L'Espill*, 9, 117-124.
- BADIA 1981b: Lola Badia, «Sí com lo taur...», *Els Marges*, 22-23, 19-31.
- BADIA 1985: Lola Badia, «El Ovidio exiliado en Ausiàs March», a *Estudios Románicos dedicados al prof. Andrés Soria Ortega*, ed. Jesús Montoya Paredes i Juan Paredes Núñez, Granada, Universidad de Granada, I, 267-272.
- BADIA 1991: Lola Badia, «El *Plany dolorós de la reina Hècuba* de Joan Roís de Corella. Restauracions i contextos», a *Misc. Fuster*, Barcelona, PAM, III, 195-223.
- BADIA 1993: Lola Badia, *Tradicció i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València-Barcelona, IIFV-PAM.
- BADIA 1995: Lola Badia, *Textos catalans tardomedievals i ciència de natures*, Barcelona, RABL.
- BADIA 1997: Lola Badia, «Ausiàs March i l'enciclopèdia natural: dades científiques per a un discurs moral», a *Ausiàs March: Textos i Contextos*, ed. Rafel Alemany, València-Alacant-Barcelona, IIFV-Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant-PAM, 31-58.
- BELTRAN 1993: Jorge Manrique, *Poesia*, ed. Vicente Beltrán, Barcelona, Crítica.
- BOHIGAS 1952-59: Ausiàs March, *Poesies*, ed. Pere Bohigas, ENC, 5 vols.

⁸⁰ Lola Badia escriví: «Creo que en la antología de clásicos antiguos que leyó March en sus años de formación y que tal vez algún día reconstruiremos en parte, se encontraba la epístola *Ex Ponto* I, II o, por lo menos, los versos 27-66 de esta epístola, donde se describe dramáticamente la condición psicológica del exiliado, «Fine carent lacrimæ...»; una condició que March identifica con la suya. Y es que Ausiàs March tenía muy bien asimilados algunos retazos de buena literatura latina y románica» (1985: 272).

- BOYÉ 1984-85: Publi Ovidi Nasó, *Pòntiques*, ed. i tr. Carme Boyé, FBM, 2 vols.
- BULTOT 1967: Robert Bultot, «La *Chartula* et l'enseignement du mépris du monde dans les écoles et les universités médiévales», *Studi medievali* (sèrie tercera), 8.2, 787-834.
- CABRÉ 1996: Lluís Cabré, «Aristotle for the Layman: Sense Perception in the Poetry of Ausiàs March», *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 59, 48-60.
- CABRÉ & TORRÓ 1995: Lluís Cabré i Jaume Torró, «*Perché alcun ordine gli habbia ad esser necessario*, la poesia 1 d'Ausiàs March i la tradició petrarquista», *CN*, 55, 117-136.
- CIAVOLELLA 1976: Massimo Ciavolella, *La malattia d'amore dall'antichità al medioevo*, Roma, Bulzoni.
- Curial: Curial e Güelfa*, ed. Ramon Aramon i Serra, ENC, 1930-33, 3 vols.
- DI GIROLAMO 1998: Ausiàs March, *Pagine del canzoniere*, ed. Costanzo Di Girolamo, Milà-Trent, Luni.
- DI GIROLAMO 2004: Ausiàs March, *Páginas del cancionero*, ed. Costanzo Di Girolamo i tr. José María Micó, Madrid-Buenos Aires-Valencia, Pre-textos.
- DILLA 1998: Francesc Xavier Dilla, «Edició crítica del poema 1 d'Ausiàs March, *Així com cell qui-n lo somni es delita*», a *Edición y anotación de textos. Actas del I Congreso de Jóvenes filólogos (La Coruña 1996)*, ed. Carmen Parilla et alii, La Corunya, Universidade, I, 215-228.
- DOLÇ 1965-66: Publi Ovidi Nasó, *Tristes*, ed. Miquel Dolç i tr. Carme Boyé, FBM.
- HEXTER 1986: Ralph J. Hexter, *Ovid and Medieval Schooling. Studies in Medieval School Commentaries on Ovid's «Ars Amatoria», «Epistula ex Ponto» and «Epistula Heroidum»*, Munic, Argeo-Gesellschaft.
- FAVEZ 1951: Ch. Favez, «Les Gètes et leur pays vus par Ovide», *Latomus*, 427-432.
- FERRATÉ 1968: Joan Ferraté, *Dinàmica de la poesia*, Barcelona, Seix Barral.
- FERRATÉ 1979: *Les poesies d'Ausiàs March*, ed. Joan Ferraté, Barcelona, Quaderns Crema.
- FERRATÉ 1992: Joan Ferraté, *Llegir Ausiàs March*, Barcelona, Quaderns Crema.
- MARTÍNEZ 1995: Luci Anneu Sèneca, *Tragèdies. Traducció catalana medieval amb comentaris del segle XIV de Nicolau Trevet*, ed. Tomàs Martínez i Romero, Barcelona, ENC, 2 vols.
- MARTOS 2001: Josep Lluís Martos, *Les proses mitològiques de Joan Roís de Corella*, Alacant/Barcelona, IIFV-PAM.
- MCVAUGH 1985: Arnau de Vilanova, *Opera medica omnia III: Tractatus de amore heroico*, ed. Michæl R. McVaugh, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- MIQUEL 1913: Joan Roís de Corella, *Obres*, ed. Ramon Miquel i Planas, Barcelona, Biblioteca Catalana
- MIQUEL 1916: *Les Histories troyanes de Guiu de Columpnes, traduïdes al català en el XIVth segle per en Jacme Conesa*, ed. Ramon Miquel i Planas, Barcelona, Biblioteca Catalana.
- PUJOL 2002: Josep Pujol i Gómez, *La memòria literària de Joanot Martorell. Models d'escriptura en el «Tirant lo Blanc»*, Barcelona, Curial -PAM.
- RAMOS 2002-01: Rafæl Ramos Nogales, «La *Danza de la Muerte* castellana a la luz de la *Dansa de la Mort* de Morella», *Boletín de la asociación de amigos de Morella y su comarca*, 17, 51-67.
- RICO et alii 2000: Francisco de Rojas (y «antiguo autor»), *La Celestina. Tragicomedia de Calisto y Melibeia*, ed. Francisco Rico et alii Barcelona, Crítica.
- RODRÍGUEZ RISQUETE 2003: Francisco Javier Rodríguez Risquete, *Vida y obra de Pere Torraella*, tesi doctoral, Universitat de Girona, Departament de Filologia i Filosofia.
- SUITNER 1983: Franco Suitner, *La poesia satirica e giocosa nell'età dei comuni*, Pàdua, Antenore.
- STROH 1981: Wilfried Stroh, «Tröstende Musen: Zur literarhistorischen Stellung und Bedeutung

- von Ovids Exilgedichten», a *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, tom II (Prinzipat), vol. IV (*Sprache und Literatur. Literatur der Augusteischen Zeit*), ed. Wolfgang Haase, Berlin-Nova York, Walter de Gruyter, 2638-2684.
- THRÆDE 1970, Klaus Thræde, *Grundzüge griechisch-römischer Brieftopik*, Munic, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- TORRÓ 1999: Jaume Torró i Torrent, «Ausiàs March no va viure en temps d'Ovidi», a *Estudis de Filologia Catalana. Dotze anys de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes. Secció Francesc Eiximenis*, ed. Pep Valsalobre i August Rafanell, Barcelona, PAM, 175-199.
- TORRÓ 2002: Jaume Torró i Torrent, «El patró que sorgia en platja i l'*enarratio auctorum*», a *EG*, 22, 353-364.
- TORRÓ 2005: Jaume Torró i Torrent, «Ausiàs March, falconer d'Alfons el Magnànim», a *Actes AHLM 10*, 1521-1538.
- VON MOOS 1971-72: Peter Von Moos, *Consolatio. Studien zur mittellateinischen Trostliteratur über den Tod und zum Problem der christlichen Trauer*, Múnic, Fink, 4 vols.

408

